KULTÚRA SLOVA

Časopis
pre jazykovú
kultúru
a terminológiu

Orgán
Jazykovedného ústavu
Ľudovíta Štúra
SAV

HLAVNÝ REDAKTOR

Ján Kačala

VÝKONNÝ REDAKTOR

Ivan Masár

REDAKČNÁ RADA

Eugénia Bajzíková, Valéria Betáková, Gejza Horák, Ján Horecký, Ján Kačala, Ivan Masár, Ján Matejčík, Ján Oravec, Konštantín Palkovič, Jozef Ružička, Ján Sabol, Elena Smiešková, Milan Urbančok

REDAKCIA

Bratislava, Nálepkova 26

KULTÚRA SLOVA, ROČNÍK 7 — 1973 — ČÍSLO 1

OBSAH

J. Ružička, Súčasné problémy spisovnej slovenčiny a jej kultúry 3
J. Horecký, Teória jazykovedy 6
J. Mistrík, Čo je sylepsa . 11
M. Urbančok, Čítame Slovník slovenského jazyka . . 14
J. Mlacek, Frazeológia v rozprávkach Pavla Dobšinského 19
M. Majtán, Slovo *chlm* v slovenských zemepisných názvoch 25

Rozličnosti

O jazykovej stránke návodu na používanie superfiltu. V. Obert 27

Správy a posudky

Monografia o doplnku. G. Horák 28

Spytovali ste sa

Hotel — (z) hotela, motel — (z) motela, flotel — (z) flotela. M. Marsinová . . 31
Hrať systémom Stanleyho cupu, nie Stanley cupu. J. Jacko 32

KULTÚRA SLOVA

1973

ROČNÍK 7

ČASOPIS PRE JAZYKOVÚ KULTÚRU A TERMINOLÓGIU ● ORGÁN JAZYKOVEDNÉHO ÚSTAVU ĽUDOVÍTA ŠTÚRA SLOVENSKEJ AKADÉMIE VIED

VYDAVATEĽSTVO SLOVENSKEJ AKADÉMIE VIED

KULTÚRA SLOVA

Časopis
pre jazykovú
kultúru
a terminológiu

Orgán
Jazykovedného ústavu
Ľudovíta Štúra
SAV

HLAVNÝ REDAKTOR
PhDr. Ján Kačala, CSc.

VÝKONNÝ REDAKTOR
PhDr. Ivan Masár

REDAKČNÁ RADA
PhDr. Eugénia Bajzíková, doc. PhDr. Valéria Betáková, CSc., PhDr. Gejza Horák, CSc., prof. PhDr. Ján Horecký, DrSc., PhDr. Ján Kačala, CSc., PhDr. Ivan Masár, doc. PhDr. Ján Matejčík, CSc., doc. PhDr. Ján Oravec, DrSc., PhDr. Konštantín Palkovič, prof. PhDr. Jozef Ružička, DrSc., člen korešpondent SAV, PhDr. Ján Sabol, Elena Smiešková, Milan Urbančok

REDAKCIA
Bratislava, Nálepkova 26

KULTÚRA SLOVA

ROČNÍK 7 — 1973 — ČÍSLO 1

Súčasné problémy spisovnej slovenčiny a jej kultúry

JOZEF RUŽIČKA

Kultúra reči ako organizovaná súčasť kultúry socialistickej spoločnosti je široký pojem. Treba v nej zdôrazniť dve zložky: stav spisovnej reči a vzťah používateľov k nej. Rozoberme najprv otázku, aký je stav súčasnej spisovnej slovenčiny.

1. Prednedávnom sa zhrnuli doterajšie poznatky o vývine spisovnej slovenčiny v období od roku 1918 do roku 1968. Je to päťdesiat rokov slobodného života Čechov a Slovákov v spoločnom štáte. Je to obdobie, na ktorého začiatku stojí rozhodnutie našich národov žiť v spoločnom štáte a na konci ktorého stojí rozhodnutie obidvoch našich národov usporiadať tento štát podľa leninskej teórie rovnoprávnosti národov. Toto riešenie sa ukazuje pre slovenský národ optimálnym z hľadiska všetkých atribútov novodobého socialistického národa, ba ukazuje sa rozumným aj pre Československo z hľadiska upevnenia jeho vnútorných i medzinárodných vzťahov. V tomto riešení sú základné predpoklady ďalšieho rozkvetu slovenskej pospolitosti, a teda aj rozkvetu spisovnej slovenčiny.

Za päťdesiat rokov sa naša spisovná reč rozvíjala neuveriteľne rýchlo a dosiahla úroveň moderného spisovného jazyka. V našom živote niet takej oblasti ľudskej činnosti, kde by sa spisovná slovenčina nepoužívala alebo dokonca nemohla používať ako spoľahlivý dorozumievací prostriedok. Slovné bohatstvo i gramatické prostriedky spisovnej slovenčiny zodpovedajú všetkým požiadavkám vyspelej socialistickej spoločnosti na jej dorozumievací prostriedok a spisovná slovenčina je v svojej lexikálnej i gramatickej stavbe natoľko pružná, že pohotovo vie reagovať na nové, stále vznikajúce potreby verejného aj súkromného života.

Československá republika bola od začiatku stimulátorom i rámcom života spisovnej slovenčiny: umožňovala jej rozvoj, hoci sa rozličné teórie usilovali oslabiť spisovnú slovenčinu ako znak a sebarealizačný prostriedok samobytného slovenského národa. Preto treba osobitne zdôrazniť, že učenlivosť a životaschopnosť slovenského národa, jeho celospoločenská vôľa žiť a rozvíjať sa svojbytne boli tými vnútornými silami, ktoré v rámci Československej republiky vyniesli náš život na doteraz najvyšší stupeň rozvoja. Týka sa to aj dnešnej spisovnej slovenčiny: aj ona je výtvorom rozvíjajúcej sa slovenskej pospolitosti v Československej republike. V histórii súčasnej spisovnej slovenčiny sú uložené svedectvá o antagonistických napätiach, o porážkach i víťazstvách slovenskej pospolitosti za ostatných päťdesiat rokov. V spisovnej slovenčine je uložené všetko, čo doteraz vytvoril um, cit a vôľa slovenského národa.

So súčasným stavom spisovnej slovenčiny ako dorozumievacieho systému sme teda spokojní aj my slovenskí jazykovedci. Preto svoju činnosť zameriavame na všestranný výskum slovenčiny a na pomoc praxi v tom zmysle, aby sa prostriedky dobrej spisovnej reči využívali adekvátne trvajúcim aj vznikajúcim potrebám dynamickej socialistickej spoločnosti.

2. Rovnako dôležitá je otázka, aký je vzťah používateľov k súčasnej spisovnej slovenčine.

Teoreticky možno hovoriť o rozličných vzťahoch ľudí k vlastnej spisovnej reči, pričom nihilizmus a xenofóbia sú azda najvzdialenejšími a spoločensky najškodlivejšími pólmi na tejto skutočne bohatej stupnici fenoménov. Pravda, aj túto otázku treba rozobrať v konkrétnych pomeroch, čiže tak, ako sa majú veci tu a teraz. Preto naliehavo vystupuje do popredia politický aspekt veci, najmä to, že sa naše kultúrnopolitické problémy riešia v celospoločenských straníckych a vládnych inštitúciách a odtiaľ sa prenášajú do každodenného života Slovenskej socialistickej republiky. Pritom platí aj tu pravidlo, že s právami súvisia aj povinnosti.

Spisovná slovenčina dnes už nie je výsadou ľudí profesionálne pracujúcich v oblasti kultúry. Spisovná slovenčina — podobne ako spisovná reč každého rozvinutého národa — je prostriedok, ktorý nielenže umožňuje celospoločenskú komunikáciu, lež aj upevňuje vedomie celospoločenskej spolupatričnosti, a tak pomáha rozvíjať socialistické vlastenectvo. Vieme, že funkčným centrom súčasnej jazykovej praxe už nie je iba oblasť slovesného umenia, ale že sú to aj oblasti civilizačnej, technickej, ekonomickej a vedeckej činnosti: popri krásnej literatúre je tu teda odborná literatúra i denná tlač ako rovnocenný partner. A podobne aj reč rozhlasu, televízie a filmu nadobúda čoraz väčšiu dô-

ležitosť. To isté platí aj o politickej práci a o jej spoločenských prostriedkoch.

3. Z uvedených celospoločenských funkcií spisovnej slovenčiny vychodí aj celospoločenská záväznosť jej normy. Spisovná reč svojou jednotnosťou teda nielenže pomáha utvárať vedomie spolupatričnosti celého národa v kultúrnopolitickom zmysle slova, ale súčasne aj spoločensky zaväzuje, ba morálne núti každého, aby používal spisovnú reč a dodržiaval jej pravidlá, keď pri výkone svojej funkcie čo len potenciálne adresuje svoj písaný alebo hovorený prejav celej verejnosti. Preto tak zaráža dosť častý jav, že sa aj v prostriedkoch masovej komunikácie zavše zjavujú prejavy, ktoré nezodpovedajú normám spisovnej slovenčiny. A navyše sú to prejavy ľudí, ktorí profesionálne používajú spisovnú reč ako jediný nástroj svojej odbornej činnosti. Tu sa žiada urobiť nápravu, podobne ako v školách, kde základné dokumenty a texty nevymedzujú dosť priestoru problémom kultúry reči a učitelia nevenujú dosť pozornosti správnosti a kultúrnosti ani svojej reči, ani reči svojich žiakov.

4. Dnes je celospoločenská situácia taká, že doteraz používané a vyskúšané metódy práce i v oblasti kultúry reči nie sú dosť efektívne: najmä drobná kritika zdola naráža na neprekonateľné prekážky. Preto sa žiada primeraný zásah do verejnosti zhora ako stimulatívny aj limitujúci faktor.

Dnes ide totiž o to, aby sme si všetci uvedomili celospoločenskú záväznosť spisovnej slovenčiny a pomáhali odstraňovať indiferentný alebo až pasívny vzťah ľudí k vlastnej spisovnej reči. Musí nám prejsť do krvi zásada, že množstvu politických, ekonomických a kultúrnych práv zodpovedá aj úmerné množstvo politických, ekonomických a kultúrnych povinností, teda aj úmerné množstvo zodpovednosti za osudy celospoločenských hodnôt. A medzi tieto hodnoty patrí aj naša spisovná reč a jej kultúra. Preto sme za ďalší vývin spisovnej slovenčiny zodpovední všetci, pravda, každý úmerne svojmu vlasteneckému povedomiu, úmerne svojmu spoločenskému vplyvu a úmerne svojej spoločenskej funkcii.

Je zrejmé, že iniciatíva i najvyššia zodpovednosť aj v oblasti jazykovej kultúry patrí dnes do rúk najvyšších stranických a štátnych orgánov: veď aktívny a činorodý vzťah k vlastnej spisovnej reči je vec v pravom zmysle slova demokratická, vlastenecky mobilizačná a výsostne politická. Treba teda nájsť v štruktúre Slovenskej socialistickej republiky vhodný organizačný základ i primerané prostriedky na zabezpečenie i ďalšie rozvíjanie kultúry spisovnej slovenčiny.

Teória jazykovedy

JÁN HORECKÝ

Teoretická (všeobecná) jazykoveda skúma predovšetkým postavenie jazykovedy v sústave vied, povahu predmetu jazykovedy — prirodzeného jazyka vo všeobecnosti, ako aj metódy, ktoré sa používajú pri skúmaní prirodzeného jazyka, resp. jazykov.

V marxistickej metodológii vied sa miesto jazykovedy vymedzuje takto: Vedy sa členia na fyzikálne, biologické a sociálne. Podľa vzťahu predmetu danej vedy k základni sa sociálne vedy členia na vedy o základni (napr. politická ekonómia), vedy o nadstavbe (napr. právo) a vedy o človeku čiže antropologické vedy. Antropologické vedy sa členia na vedy o myslení (napr. filozofia, psychológia), na historické vedy (história, sociológia) a na semiotické vedy (vedy o znaku). Semiotické vedy sa členia na vedy o jazykovom znaku (jazykoveda, literárna veda), vedy o optických znakoch (napr. výtvarná teória) a vedy o akustických znakoch (teória hudby). Hoci toto členenie nevystihuje podrobne postavenie všetkých vied, je dosť názorné, najmä pokiaľ ide o miesto a zároveň i o predmet jazykovedy.

Jazykoveda je podľa toho sociálna, antropologická veda o znaku realizovanom jazykovými prostriedkami.

Jazykový znak možno vymedziť ako arbitrérnu invariantnú jednotku formálnej štruktúry jazyka (konkrétne to môže byť morféma, slovo, slovné spojenie, veta), ktorá má pomenúvaciu (nominatívnu), významovú (signifikatívnu) a dorozumievaciu (komunikatívnu) funkciu. Jazykový znak vždy čosi pomenúva — t. j. je korelátom istého výseku objektívnej reality — a čosi manifestuje — t. j. je spätý s istou zložkou vedomia. Jazykový znak je konštituovaný troma typmi vzťahov: vzťahom ku skutočnosti (sémantický vzťah), vzťahom k vedomiu odrážajúcemu poznávaciu činnosť ľudí (pragmatický vzťah) a vzťahom k iným jazykovým znakom (syntagmatický vzťah).

Jazykové znaky fungujú v jazyku, preto predmetom jazykovedy je jazyk vôbec i konkrétne jazyky.

Vymedzenie pojmu jazyk závisí predovšetkým od základného filozofického postoja. Raz sa jazyk definuje ako zámerné vydávanie zvukov na vyjadrenie psychických stavov (A. Marty), inokedy ako zvukové vyjadrenie myšlienky (A. Schleicher), ale aj ako systém znakov vyjadrujúcich myšlienky (F. de Saussure). Novšie definície vymedzujú jazyk ako prirodzený kód slúžiaci na vyjadrovanie informácií a ich prenášanie v správach (teória informácie) alebo ako (konečnú alebo

nekonečnú) množinu viet, z ktorých každá má konečnú dĺžku a je zostavená z konečného počtu prvkov (N. Chomský).

Na presnejšie vymedzenie pojmu jazyk treba však najprv rozlíšiť vlastný jazyk od reči a rečovej činnosti. Jazyk možno potom chápať ako systém jazykových znakov a systém pravidiel na používanie a tvorivé pretváranie týchto jazykových znakov. Reč je konkrétna, často tvorivá a vždy len čiastočná realizácia jazykového systému, resp. aj výsledok tejto realizácie. Rečová činnosť je psychofyziologický proces využívania jazyka na dorozumievanie.

Systém sa vymedzuje ako celistvý materiálny alebo ideálny objekt zložený z prvkov, ktoré sú viazané vzájomnými vzťahmi. Jazykový systém je teda taký systém, v ktorom sú prvkami jazykové znaky. Štruktúra sa chápe ako vzťah prvkov v konkrétnom útvare (napr. slovotvorná štruktúra slova) alebo (novšie) ako usporiadanosť daného systému; miera tejto usporiadanosti sa označuje ako informácia.

Jazyk a reč ako typické atribúty človeka veľmi úzko súvisia s ostatnými atribútmi človeka, ako je myslenie, vnímanie, nažívanie v spoločnosti. Preto musí teoretická jazykoveda skúmať aj vzťah jazyka a myslenia, jazyka a psychických procesov, jazyka a spoločnosti. Postupne sa skúmanie týchto vzťahov stáva predmetom osobitných disciplín, napr. psycholingvistiky a sociolingvistiky.

Vo vzťahu jazyka a myslenia je známy jednak postoj mentalistický, ktorý stotožňuje jazyk a myslenie, jednak postoj mechanistický, ktorý zase oddeľuje jazyk od myslenia. Marxistickí filozofi i jazykovedci však správne zdôrazňujú dialektickú jednotu jazyka a myslenia a predpokladajú istý rečovo-myšlienkový systém, ktorý ako celok odráža objektívnu realitu. Priamo s touto realitou sa stýkajú dva základné prvky uvedeného systému; myslenie ako vstup a hovorenie ako výstup. Tieto prvky však nie sú späté priamo, ale prostredníctvom dvoch ďalších podsystémov: v logickom podsystéme sú základnými prvkami poznávacie myslenie a komunikačné myslenie, v jazykovom podsystéme sú základnými prvkami jazyk a reč. Priame vzťahy sú jednak medzi poznávacím a komunikatívnym myslením, jednak medzi jazykom a rečou, ale na druhej strane aj medzi poznávacím myslením a jazykom, ako aj medzi komunikatívnym myslením a rečou.

Psychické procesy pri hovorení a vnímaní reči skúma jednak psychológia reči, ale novšie sa formuje osobitná disciplína — psycholingvistika, ktorá si kladie za cieľ skúmať štruktúru a zákonitosti fungovania rečových mechanizmov človeka, zabezpečujúcich konkrétnu rečovú činnosť. Výsledky týchto výskumov aplikuje na výskum zrozumiteľnosti jazykových prejavov, ich efektívnosti, na výskum subjektívneho hodnotenia jazykových prvkov.

Sociolingvistika skúma vzťah jazyka a spoločnosti. Všíma si sociálnu

diferenciáciu jazyka, ale aj vývin jazyka v súvislosti s vývinom spoločnosti.

V prvých obdobiach modernej jazykovedy boli predmetom výskumu konkrétne texty, ich podoba, výklad jednotlivých prvkov a veľmi často aj ich rekonštrukcia. Bola to tzv. filologická metóda. Nový krok značilo konštituovanie porovnávacej jazykovedy, ktorá jednak zisťovala príbuznosť medzi jednotlivými jazykmi a jazykovými skupinami, jednak sa pokúšala rekonštruovať konkrétne prajazyky a vývin daných jazykov. Zaoberá sa prevažne hláskovou stavbou, v menšej miere morfológiou. Výskumom vzťahov medzi nepríbuznými jazykmi sa zaoberá typologická jazykoveda.

Štruktúrna jazykoveda zdôrazňuje výskum súčasného stavu jazykov, ktoré chápe ako celostné útvary charakterizované istou štruktúrou, ako systémy vzájomne spätých prvkov. Upriamuje pozornosť na výskum jazyka ako abstraktného systému, ktorý sa realizuje v podobe reči.

Bolo by nedialektické pokladať štruktúrnu jazykovedu za najvyšší bod vo vývine jazykovedy. Teória jazyka sa vyvíja ďalej, čerpajúc pritom podnety z takých súčasných vied, ako je kybernetika, teória informácie, matematika a logika. Úspešne sa používajú najmä metódy formálnej, resp. matematickej logiky a utvára sa osobitná disciplína, matematická jazykoveda; postupy matematiky sa začínajú uplatňovať aj vo vlastnej jazykovede.

Na skúmanie jazyka ako súboru textov, resp. na skúmanie reči je vhodné aplikovať štatistické metódy. Vychádza sa pritom z predstavy, že každý prvok jazykového systému sa vyskytuje v textoch s istou pravdepodobnosťou a že teda popri vlastnostiach paradigmatických a syntagmatických má aj isté vlastnosti pravdepodobnostné. Na zistenie týchto pravdepodobnostných charakteristík sa skúma frekvencia fonémy, pravdepodobnosť prechodu od jednej fonémy k druhej a napokon aj entropia (miera neusporiadanosti textov z hľadiska fonémy) a redundancia (nadbytočnosť). Na zistenie pravdepodobnostných charakteristík slov sa skúma výskyt slov v istých súboroch textov a zostavujú sa frekvenčné slovníky istého jazyka alebo istého štýlu. Úspešne sa vypracúvajú štatistické charakteristiky z hľadiska štylistiky.

Na skúmanie jazyka ako systému, resp. systému systémov je vhodné aplikovať rozličné teórie algebraickej matematiky, ktorá skúma množiny prvkov a vzťahy medzi týmito prvkami. Algebraickými metódami sa darí modelovať jazykové systémy alebo podsystémy.

Typickým predstaviteľom algebraického modelu jazyka je generatívna gramatika, ktorú navrhol N. Chomský, resp. aplikatívna generatívna gramatika, ktorej autorom je S. K. Šaumian.

Základnou myšlienkou generatívnej gramatiky je téza, že jazyk možno modelovať pomocou niekoľkých základných prvkov a nemnohých

pravidiel pre operácie s týmito prvkami. Takýto súbor je schopný generovať všetky teoreticky možné reťazce (v jazykovednom zmysle vlastne vety) a každému z nich pripísať charakteristickú štruktúru.

V poňatí N. Chomského sú základnými prvkami takejto gramatiky základný symbol *S* pre vetu, ďalej tzv. koncový slovník obsahujúci formatívy, nekoncový slovník obsahujúci symboly ako *NP, VP, N, V* pre mennú skupinu, slovesnú skupinu, meno, sloveso. Základné operačné pravidlo je tzv. prepisovacie pravidlo, reprezentované symbolom →, ďalej sú tu transformačné pravidlá a dosadzovacie pravidlá. Štruktúra vety sa znázorňuje spravidla pomocou frázového ukazovateľa, ktorý máva podobu stromu.

V poňatí S. K. Šaumiana základným prvkom gramatiky je tzv. koreň a päť relátorov, ktoré sa aplikujú (pristavujú) ku koreňu, a tak utvárajú akési pendanty mena, adjektíva (resp. adnominálneho prívlastku), slovesa, adverbálneho prívlastku a príslovky. Aplikácia sa realizuje postupne, v niekoľkých krokoch. Týmito krokmi sa tvoria jednak pomenovacie, jednak prisudzovacie (vetné) štruktúry.

Teória N. Chomského prekonala veľmi rýchly vývin, lebo sa ukázalo, že jej formálna, resp. formalistická podstata nestačí na úplný opis jazyka, že pre úplnosť opisu je nevyhnutný aj opis sémantickej stránky jazyka, ktorá sa dá oveľa ťažšie formalizovať ako gramatická stránka. Pri pokusoch o formalizáciu sémantiky sa používajú dva postupy: jednak sa vychádza z formálnej štruktúry vety, ako je znázornená frázovým ukazovateľom, a hľadá sa jej sémantická interpretácia, jednak sa skúma logická základňa jazykového prejavu, hľadajú sa spôsoby jej formálneho vyjadrenia, a potom sa skúmajú pravidlá prechodu od tejto logicko-sémantickej štruktúry k povrchovej štruktúre, ako je pozorovateľná na konkrétnej podobe textov.

Podobný vývin badať aj v Šaumianovej teórii.

Všeobecná teória generatívnej gramatiky umožňuje podať generatívny opis konkrétneho jazyka. Takýto opis má tri zložky: generatívnu gramatiku, generatívnu onomatológiu a generatívnu fonológiu. Pritom na každej rovine treba zistiť základné prvky a opísať operácie s nimi.

Na gramatickej rovine základné prvky sú *Subj* a *Pred,* ďalej tzv. druhý predikát — doplnok — *Pred'* a rozličné príslovkové určenia. Základnú štruktúru vety potom možno opísať pravidlom *S → Subj Pred (Pred') (Adv).* (V zátvorkách sa uvádzajú potenciálne, nie záväzne prítomné prvky.) Za jednotlivé prvky možno dosadiť symboly prvkov realizovateľných v základných prvkoch. Napr. za symbol *Subj* možno dosadiť *NP* (mennú skupinu), *Pron* (zámeno), *Inf* (infinitív), S_{Subj} (podmetovú vetu) atď. Štruktúru predikátu možno vyjadriť pravidlom *Pred → Verb Compl,* pričom zase za *Verb* možno dosadiť sloveso, alebo sloveso s menom alebo príslovkou, za *Compl* možno dosadiť pred-

met alebo i viacero predmetov, prípadne príslovkové určenia. Podobným spôsobom možno rozvíjať aj ostatné základné prvky vety, pričom sa uvedené pravidlá musia doplniť o nevyhnutné gramatické kategórie.

Generatívna onomatológia na základe niekoľkých základných prvkov, ktorými sú koreň, báza a derivačná morféma, má opísať štruktúru všetkých pomenúvacích jednotiek, či už ide o neodvodené slová, odvodené slová, zložené slová alebo združené pomenovania i tej najzložitejšej štruktúry. Aby sa zamedzilo tvorenie v skutočnosti nejestvujúcich slov a pomenovaní, treba generatívne pravidlá doplniť súborom sémantických obmedzení, nedovoľujúcich tvoriť také pomenovania, v ktorých by sa vyskytovali neprípustné kombinácie sémantických príznakov.

V generatívnej fonológii sú základnými prvkami fonémy a dištinktívne príznaky a k tomu pristupujú dve pravidlá. Podľa jedného z nich sa utvárajú usporiadané rady dištinktívnych príznakov, podľa druhého sa k týmto radom pripisujú konkrétne fonémy. Popri tom v generatívnej fonológii funguje ešte sústava pravidiel, ktorými sa reguluje výskyt konkrétnych foném (resp. usporiadaných radov dištinktívnych príznakov) v istých pozíciách v morféme, prípadne na hraniciach morfém, ako aj v istých kombináciách foném.

Takto poňatá generatívna fonológia sa zásadne odlišuje od Chomského i od Šaumianovej fonológie. V Chomského teórii sa vlastne neuznáva jestvovanie fonémy ako osobitného jazykového prvku. Hovorí sa v nej iba o fonetickej reprezentácii alebo nanajvýš o fiktívnych fonémach. V Šaumianovej teórii sa predpokladá jestvovanie fiktívnych foném a pravidiel pre ich spájanie, ktoré sú predpokladom fungovania konkrétnych foném a pravidiel.

Uvedené tri zložky generatívneho opisu jazyka vyžadujú ešte doplnenie o sémantický opis (ide vlastne len o prvé dve zložky, lebo fonologické prvky nemajú význam).

Pri opise gramatickej štruktúry, najmä pri opise vety, zavádzajú sa preto na sémantickej rovine také prvky ako tvrdenie, rozkaz, otázka, modalita, členenie na tému a rému.

Pri opise onomatologickej štruktúry sa hľadajú základné sémantické prvky, ktorých kombináciou možno opísať význam konkrétnych slov a pomenovaní. Zostavuje sa napr. súpis elementárnych predikátových slov (ako *spôsobiť, začať, nachádzať sa, pohybovať sa, mať*), ktorými možno opísať význam všetkých ostatných slov. Napr. *predať* sa opisuje ako „spôsobiť, aby niekto mal". Ďalej sa najmä pri slovesách zisťujú ich argumenty (aktanty), ktorými sa vyjadruje napr. pôvodca deja, nástroj deja, adresát, objekt, a napokon sa skúmajú tzv. lexikálne parametre, označujúce pri každom slove jeho možnosť spájať sa so slovami istého druhu na vyjadrenie istého významu. Napr. parameter $Oper_1$ pri slove *rozkaz* spája toto slovo so slovesom *vydávať*, parame-

ter $Oper_2$ so slovesom *prijímať*, parameter *Able* pri slovese *počuť* spája toto sloveso s adjektívom *počuteľný*.

Vcelku však generatívna sémantika nedosiahla ešte takú úroveň ako formálne generatívne opisy a systémy.

Algebraické metódy patria ku skupine hypoteticko-deduktívnych metód, t. j. metód, pri ktorých sa buduje istá hypotéza a z nej sa odvodzujú všetky zákony a pravidlá. Takéto metódy sa vhodne uplatňujú pri skúmaní jazyka. Hypoteticko-deduktívne metódy sú tiež vhodné aj pri skúmaní reči, resp. textov, ale vo veľkej miere sa tu uplatňujú aj induktívne metódy, ktoré, pravda, na rozdiel od prvotných empirických metód, dosiahli značný stupeň abstrakcie.

Redakcia nášho časopisu sa rozhodla uverejňovať v tomto ročníku prehľadné články, ktorými vychádza v ústrety účastníkom postgraduálneho štúdia na pedagogických fakultách. Jednotlivé články sú spracované so zreteľom na osnovy postgraduálneho štúdia pre učiteľov slovenského jazyka v 6.—9. roč. ZDŠ. Účastníci tohto štúdia nájdu v nich potrebné informácie z problematiky teórie jazykovedy, jazykovej kultúry, lexikológie, morfológie, syntaxe, štylistiky, pravopisu a teórie vyučovania jazyka.

Čo je sylepsa

Kapitolky zo štylistiky (11.)

JOZEF MISTRÍK

Slovo sylepsa pochádza z gréckeho *syllepsis*, čo v preklade značí zhrnutie. V štylistikách a poetikách sa sylepsa pokladá primárne za rečnícku figúru. Pretože svojou podobou a vlastnosťami je blízka elipse i zeugme, treba ju najskôr vyčleniť a ohraničiť oproti týmto pojmom.

S elipsou je vo vzťahu pojmovej podradenosti, lebo je to vlastne osobitná forma elipsy. Uvedieme príklady na rozličné druhy elipsy: 1. *My o vlku a vlk za humnami;* 2. *Z týchto dve kilá!;* 3. *To dieťa sa nechce učiť. Len samé pätorky.;* 4. *Vy sa staráte o vaše veci, my o naše.* Prvý príklad je na ustálenú elipsu, druhý príklad je na situačnú elipsu, tretí príklad je na kontextovú elipsu a štvrtý príklad je na sylepsu. Do každej z uvedených elíps si možno doplniť chýbajúci výraz (1. *hovoríme, je,* 2. *prosím,* 3. *dostáva,* 4. *sa staráme).* Prvé tri prípady, to sú klasické elipsy, zhodujú sa v tom, že doplnené výrazy sú vlastne len náhodné, na ich miestach mohli byť rovnako aj iné slová (1. *vravíme,*

stojí; sa zhovárame, počúva; klebetíme, čaká; 2. *mi dajte; odvážte; mi vyberte;* 3. *nosí; pozná iba; máva).* V príklade na sylepsu by však bolo veľmi ťažko možné doplniť iné slová alebo použiť iné gramatické kategórie, než sú tie, čo sme uviedli. Pri elipse sa sleduje expresívnosť, pri sylepse úspora slov s úmyslom dať výpovedi patetickú príchuť.

So zeugmou je sylepsa vo vzťahu pojmovej nadradenosti, lebo zeugma je druh sylepsy. Uvedieme príklady na zeugmy: *papiere sú nielen na, ale aj za skriňou; opustiť a zabudnúť naňho.* Sylepsa i zeugma vzniká vynechaním výrazu, ktorý by sa mal opakovať. Ak časť, ktorá po vynechaní ostala, sa gramaticky vzťahuje iba na jeden výraz, ide o zeugmu, teda o defektnú konštrukciu. Z dvoch syntagiem, ktoré sa stiahli, ktoré sa „zhrnuli", iba jedna je správna. Zeugma svojou genézou je síce sylepsa alebo elipsa, no nie je to štylistická figúra, ale ju treba hodnotiť ako gramatickú chybu.

Sylepsa môže byť gramatická alebo sémantická. Gramatická sylepsa je taká, v ktorej sa na viacej výrazov vzťahuje jediné gramatické slovo, napríklad: *Príde ona iste, lenže nie dnes, nie zajtra.* (Jégé); *Neviem, čo je s ním, lebo poštu od neho nedostávam, nikto tam o ňom nič nevie* (Kukučín). *Všade som iba neporiadok videl — pred i za školou, popred i poza školu.* (tlač). Keby sa v prvých dvoch príkladoch medzi stiahnuté výrazy dali spojky *(nie dnes a nie ani zajtra; poštu od neho nedostávam a nikto tam o ňom nič nevie)* alebo keby stiahnuté výrazy boli synonymné *(lebo poštu od neho nedostávam, nepíše mi),* už by nešlo o sylepsy, ale o opakovacie figúry.

Sémantická sylepsa je taká, v ktorej sa na viacej výrazov vzťahuje jediná autosémantická (plnovýznamová) jednotka — slovo alebo viacej slov. Príklad: *Niekedy sa tam poukazuje iba na klady, niekedy iba na nedostatky.* (tlač). V tomto prípade sťahujúcim, zhrnujúcim výrazom je *sa tam poukazuje.* Iný príklad: *Kam sa podeli naše krásne predsavzatia, kam naše nádeje!* V tomto prípade zhrnujúcim výrazom je *sa podeli.* Keby sa zhrnujúce výrazy opakovali, nešlo by o sylepsy, ale o jednoduché opakovanie. Uvedieme ešte taký príklad, v ktorom zhrnujúcim elementom bude celá veta: *Každý, kto sprievod sledoval, bol veľmi spokojný, každý veľmi šťastný.*

Pri nepozornej štylizácii namiesto sémantickej sylepsy môže vzniknúť sémantická zeugma. Stane sa to v takých prípadoch, keď zhrnujúce slovo je viacvýznamové alebo sa v kontexte chápe vo viacerých štylistických rovinách. Uvedieme niekoľko príkladov na sémantické zeugmy: *Slovan hrá 0:1 a zle; Mám nový oblek a veľkú radosť z neho; Nosí okuliare, vždy čiernu kravatu a veľkú hnedú tašku; Posielam Ti srdečný pozdrav a sľúbenú fotografiu.* Sémantická zeugma vznikne aj vtedy, ak sa zhrnujúcim výrazom spájajú výrazy z rozličných štylistických rovín, napríklad: *Čítam Hviezdoslava a Marínu.*

Čistá sylepsa je iba tá, v ktorej po vynechaní výrazu nevznikne ani gramaticky, ani sémanticky falošná väzba. Zhrnujúci výraz, ktorý vo vete zostane, musí jednoznačne suplovať ten, ktorý sa z vety vypustil.

Sylepsa sa primárne pokladá za rečnícku figúru, no nie je to prostriedok výlučne rečníckeho štýlu. Vyskytuje sa — zriedkavejšie — aj vo vedeckom štýle, častejšie v populárnom štýle a ešte častejšie v hovorovom štýle. Dôvody na vznik sylepsy môžu byť aspoň trojaké. Jednak sa realizuje so zámerom skrátiť vetu, jednak so zámerom vyjadriť sa patetickejšie, jednak s úmyslom dať vete expresívne zafarbenie. Bez ohľadu na to, čo sa sylepsou sleduje, cítiť ju ako emfatický prvok, ktorý je do značnej miery zviazaný s osobitnou intonančou schémou. Na tom mieste totiž, kde sa vypúšťa výraz, vzniká v podvedomí prijímateľa i podávateľa istá ruptúra, ktorá ako by vyzdvihovala, zdôrazňovala, podčiarkovala po nej idúci výraz. Ruptúra vzniká predovšetkým preto, že sa neprítomnosť výrazu uvedomí, a potom aj preto, že sa prijímateľ musí „vrátiť" k výrazu, ktorý prebral funkciu vynechaného výrazu. Časť nasledujúca po ruptúre dostáva väčšiu váhu, narúša očakávaný rytmus a výpoveď robí asymetrickou. Najprirodzenejšia je sylepsa v hovorených prejavoch, v ktorých je schopná dodávať textu istú plastickosť. Sylepsy lámu, kúskujú a drobia text, čím sa vo vedeckých textoch stávajú prekážkou plynulého čitania. Náročnejší text neznáša formálne hierarchizujúce prostriedky, akým je aj sylepsa.

Také prípady, keď sa vo vedeckých a oficiálnych textoch skracujú viacslovné pomenovania, treba hodnotiť ako zeugmy. V populárnom texte prijateľnú, no v prísne vedeckom a oficiálnom texte nesprávnu podobu má veta: *Na zjazde sa zúčastnili zástupcovia Maďarskej, Poľskej i Bulharskej ľudovej republiky.*

Do vedeckého textu je nevhodná, kým v populárnom texte by sa zniesla takáto veta: *V ďalšej časti štúdie bude reč o účinkoch kysličníka uhličitého a uhoľnatého.* Obidva prípady by sa vo vedeckých textoch museli hodnotiť ako zeugmy, zatiaľ čo v populárnych textoch by mohli byť sylepsami. Uvedieme ešte jeden príklad na zeugmu vo vete z vedeckého textu: *Dnes sa vyvíjajú aj iné zdroje laserových lúčov, tzv. polovodičové.*

Úplnou sa stáva sylepsa len vtedy, keď je sprevádzaná aj príslušnou intonačnou schémou, to znamená, že je to iba v ústnych prejavoch. Ak sa v umeleckých textoch sémantická zeugma použije funkčne ako prostriedok humoru, vtedy sa zeugma môže hodnotiť aj ako sylepsa, ktorou sa chce istá časť vety alebo isté spojenie osobitne zdôrazniť. Príklady: *mať také čierne myšlienky ako pohrebné šaty; mať zlaté ruky až po ramená; mať plné nohy práce; prší niekomu do nosa aj do úst; dlhé vlasy — krátky rozum.*

Sylepsa teda stojí medzi elipsou a zeugmou. Zo systémového hľadis-

ka je to vždy elipsa. Z významovej stránky a so zreteľom na kontext môže byť v pravom zmysle slova sylepsou, alebo klesnúť na úroveň zeugmy. Rozhodujúce je v prvom rade to, v ktorom štýle sa vyskytne.

Čítame Slovník slovenského jazyka

(Závery 1)

MILAN URBANČOK

I. ÚVOD

V prvom ročníku (1967) nášho časopisu sme začali uverejňovať rubriku *Čítame Slovník slovenského jazyka.* Jej cieľom bolo podrobnejšie preveriť odôvodnenosť kritiky koncepcie SSJ v dvoch najcitlivejších bodoch: 1. v hodnotení neadaptovaných bohemizmov, ktoré sa v SSJ označovali spravidla ako zastarané alebo ako knižné zastarané slová, a 2. v hodnotení slov, ktoré sa v SSJ označovali ako ľudové, krajové alebo nárečové (teda nespisovné), ale ktoré by bolo bývalo primerané hodnotiť ako spisovné.

Pri podrobnejšom rozbore hesiel v prvom diele SSJ sa ukázalo, že kritika slovníka v spomenutých dvoch bodoch bola v podstate odôvodnená a správna a že teda koncepcia SSJ v týchto bodoch nie je adekvátna vývinu a súčasnému stavu spisovnej slovenčiny (poznamenávame, že najmä na podrobnejšom rozbore tretieho dielu SSJ by sa to ukázalo ešte vypuklejšie).

Poznámka. Pre nedostatok miesta sa nebudeme môcť šíriť o podrobnostiach. Pre tú istú príčinu sa budeme musieť vyhnúť aj podrobnejšej, dôslednejšej citácii. Vcelku odkazujeme na túto základnú literatúru: prvý diel SSJ; Informácie pre používateľov slovníka v ňom; Slovenská reč, *31,* 1966, s. 3—44, 69—119 (posudky a diskusia o SSJ); Doslov v šiestom diele SSJ a rubrika Čítame Slovník slovenského jazyka v prvom až šiestom ročníku nášho časopisu.

Našou „ctižiadosťou" nebolo nejaké slová zo spisovnej slovenčiny vysúvať, alebo — z druhej strany — ich do nej vťahovať. Pôvod slova je podľa našej mienky z hľadiska fungovania v slovenčine — a to aj v spisovnej slovenčine — v samej podstate nie rozhodujúci. Usilovali sme sa o postihnutie skutočného objektívneho stavu v slovnej zásobe spi-

sovnej slovenčiny, ako sa v posledných desaťročiach formovala a sformovala z hľadiska systémovosti, funkčnosti, ale aj z hľadiska toho, ako kultivovaní používatelia jej jednotlivé zložky hodnotia nielen so zreteľom na jazyk ako dorozumievací prostriedok alebo dorozumievací systém v striktnom zmysle slova. Je síce pravda, že jazyk v abstraktnom zmysle funguje v prvom rade ako dorozumievací prostriedok. Ale pravda je aj to, že v každej konkrétnej spoločnosti majú jeho používatelia k nemu aj iné vzťahy, ktoré sú motivované rozličnými „mimojazykovými" — resp. mimosystémovými — zreteľmi. Sú to dakedy vzťahy ťažko vysvetliteľné a nezriedka iracionálne a aj citové. Napriek tomu sú reálne. Najčastejšie tu ide o motiváciu sociálnu alebo jazykovo-politickú.[1] Žiaľ, práve v systematickom výskume týchto zreteľov má naša jazykoveda veľmi citeľné medzery, hoci napr. už aj

---

1 Problematiku, ktorú spomíname, globálne, ale veľmi presne a výstižne formuloval básnik Milan Rúfus v druhom čísle prvého ročníka nášho časopisu. Podstatné časti odcitujeme:

„Existuje niečo, kde sa všetko neosobne a zákonite zaznamenáva s presnosťou, ktorú jednoducho nemožno oklamať. Jazyk. Reči sa vravia a chlieb sa je, no jazyk ostáva a svedčí. ... Nijaký voluntarista nemôže stvoriť jazyk, i génius ho môže najviac objaviť. Ale zároveň nijaký voluntarista nemôže sám pokaziť jazyk, ak sa už pred ním neutvorili podmienky pre činnosť takéhoto voluntarizmu. Národný jazyk je súčtom milión vôlí, alebo milión nevyhnutností a zlý jazykovedec je jedným z posledných, kto by mu mohol škodiť." (Kultúra slova, *1,* 1967, s. 41, 42.)

(Mimochodom sa nám žiada poznamenať, že slová *presne, presný, presnosť* sú pre Rúfusa osobitne typické. Myslíme, že aj zo sémantickej stránky majú dosah na celú jeho tvorbu esejistickú i básnickú. To by si zaslúžilo osobitný rozbor.

Najskôr chce Rúfus takto povedať, že slovo, báseň, slovo v básni — v dobrej básni — môže byť, má byť, a aj je presné, a to aj napriek tomu, že sa o tom nezriedka pochybuje najmä so zreteľom na to, čo sa volá exaktné (napr. exaktné vedy).

Ale nápadná frekvencia slov *presne, presný, presnosť* je súčasne aj svedectvom o básnikovom úsilí, o tom, že človek — básnik vynakladá veľa úsilia, veľa tvrdej hľadačskej roboty, aby slovo vravelo, aby báseň povedala to, čo naozaj chce: pravdu, presnú krásnu pravdu.

Na ilustráciu nášho exkurzu — v jazykovedných úvahách dosť nezvyčajného — uvedieme dva citáty z Rúfusovej poézie:

Z básne Čo je báseň: *Položiť na stôl presné ako chlieb / alebo voda. Alebo / medzi dva prsty soli. To je báseň.*

Báseň Ticho pred básňou: *Ktosi v ňom teraz ako v okne stojí. / Presný a tichý. Otvára ho. / A berie hĺbku zemi, výšku nebesám. / Schyľuje sa k básni. / Obíďte ho. Dnes nie je sám. / Obíďte láskou, zášťou, slovami. / Až osamie, sám príde za vami.)*

Leninove úvahy o národnostnej otázke dávajú na objektívne závery v tejto oblasti seriózny podklad.

V rubrike *Čítame Slovník slovenského jazyka* sme mali do činenia s najháklivejšími zložkami našej slovnej zásoby, ktorých hodnotenie v SSJ, ako sme spomenuli, bolo predmetom ostrej kritiky. Zrejme sme sa chybám a omylom nevyhli ani my už aj preto, že často išlo o „jemné" jednotlivosti. A potom aj preto, že lexikografická práca je už raz taká — neurobiť v nej chybu je takmer nemožné. O príčinách tejto skutočnosti sme hovorili pri inej príležitosti (pozri napr. SR, *31,* 1936, s. 80—81). Treba iba zdôrazniť, že je podstatný rozdiel medzi sporadickými, náhodnými chybami a medzi takými chybami, ktoré súvisia s koncepciou. Myslíme, že sme v tomto zmysle pre spomenuté dve vrstvy slov našej slovnej zásoby z hľadiska jej vývinu a súčasného stavu navrhli adekvátnejšie teoretické i praktické riešenie, ako je to, ktoré sa uplatnilo v SSJ.

Zanedbanie normatívneho poslania SSJ sa dakedy háji tým, že sám fakt širokého časového záberu bránil dôslednejšie uplatniť tento aspekt [2] Myslíme, že tento argument v zásade nie je rozhodujúci a že normatívny aspekt možno dôsledne a primerane uplatniť pri akokoľvek širokom časovom zábere (pravda, materiál musí byť taký, že ho možno pokladať v podstate za rovnorodý). Možno, pravdaže, pripustiť, že to lexikografickú prácu sťažuje.

Našu tézu potvrdzuje napr. aj pasáž z úvodu k slovníku poľštiny, ktorý vychádza z materiálu o dobrých sto rokov staršieho ako SSJ:

„Je očividné, že ak má slovník slúžiť nie iba „čistej jazykovede", ako svojho času chcel Karłowicz, nemôže byť iba mechanickým registrom slov, foriem, zvratov, porovnaní, ktoré neprešli filtrom nijakého hodnotenia, neboli podrobené vedomému, na istých kritériách založenému výberu. Postulát normatívnosti sa takmer všeobecne uznáva za správny. Jeho realizácia si vyžaduje dôkladné premyslenie samého pojmu normatívnosti a celého komplexu otázok, ktoré s tým súvisia."[3]

Myslíme, že v SSJ sa otázka normatívnosti brala do úvahy vedome a vážne, ale jej riešenie vyvolalo zásadné námietky. Zreteľne sa to ukázalo na konferencii o SSJ roku 1965 (posudky a diskusia sú uverejnené v časopise Slovenská reč, *31,* 1966, s. 3—44, 69—119).

Koncepciu knižných a knižných zastaraných slov v SSJ možno brá-

---

[2] Porov. napr. diskusné príspevky V. Budovičovej, E. Paulinyho a Š. Peciara v Slovenskej reči, *31,* 1966, s. 85, 109—110, 113—119.

[3] Słownik języka polskiego. 1. vyd. Red. Witold Doroszewski. Warszava, Państwowe wydawnictwo Wiedza powszechna 1958, s. XVI.

Index 6. ročníka

Kurzívou sú vytlačené slová, spojenia slov, tvary slov, termíny, väzby a frazeologické spojenia, ktoré nevyhovujú kritériám spisovnosti. České slová uvádzame preto, že na mieste ich výskytu sú slovenské ekvivalenty.

a 265
abonentka 184
absorbent 189
absorpcia 189
agitka 184
aglutinát 364
aktívum 202
Aktuálne problémy kultúry reči (recenzia) 29—31
akurát 253
-án: bután, etán, heptán, hexán, germán, metán, nonán, oxán, pentán, plumbán, propán 57
Anakreón, 2. p. Anakreóna (nie *Anakreónta*), anakreónsky 366
analógia 10
angström (výslov.) 146
antikadencia 193
apčo, apo, apko 175
apercepcia 298
a priori (nie *apriori*) 369
árešt, *arest* 48, 49, áreštant 48
architekt, hlavný a. 186
aspirácia 344
ašpirácia, ašpirant, ašpirovať 344
-át: aglutinát, homogenát, purifikát 364
-atá: dievčatá, prasatá 337
autosémantický, autosémantické pohybové prvky 141, 142

baba (stará matka) 175
baba, zemiaková b. 291
backhand (výslov.) 146
bál, maškarný b. 184
báň (bán) 85, 86, bánik 86; používanie v chotárnych názvoch: Báne, Bánik, Bániky, Vrchbán, Na báni, Za bánom, Čierne bány, Dolný báň, Trnkov báň 86
baňa, banský; používanie v chotárnych názvoch: Baňa, Baničká, Nad baňou, Červená baňa, Kamenná baňa, Banisko, Baništé, Banská dolina, Banská lúka 87
baniar, baniaš 88; používanie v chotárnych názvoch: Baniarka, Baniaška 88
Barazdaláš 319
batina 86
bažinatý 366
bdieť, bdelý, bdelosť 159
bedliť, bedlivý, bedlivosť 159
belasokrídly 203
belko, *belúš* 317
berecin, bereciňec, bereciňska 19—20, 46, 47
berten (maď. börtön) 19
Beskydy 218
bez, bez zvyšku (nie *bezo zvyšku*) 228
bezo (predl.) 123
bezzvyškový, *bezozbytkový* 228
Bibliofílie Hviezdoslavovho Kubína (knižná edícia) 59
bieliť 310

bielo-: bieloboký, bielohrdlý, bielochrbtý, bielochvostý, bielozubý 203
bienále (nie *bienale*) 186
binokel 295
biřic (čes.) 19
biršag 82, 118, *biršagovať* 82, 83
blahodarne, *blahodárne* 186
blizňa, blizňatá 371
bodka, písanie bodky za doplnenými údajmi 94
Bohumil 372
Bölling — böllinský 255
botka 64
brachylógia 234, 236
bratňacy, bratrancy 176
Brázda (nie *Barazdaláš*) 319
brečka, brečkové koryto, *brečevný válov* 359
brečtan, *brečťan* 186
brucho, expresívne názvy brucha 78—80, 115, 241
bufet (výslov.) 145
bután (nie *butan*) 57

camping (výslov.) 146
cetoš, ćatoš, cetka, ćatka 176
cesta 172
cezeň 124
cezo (predl.) 123
Cicero, Cicerónov (nie *Cicerov*) 224
cieľ; s cieľom, aby 341
cikuľka 285
convicovať 165
convictia 166

čakan, *čakanovať* 261
-čan: Martinčan, Kastílčan, Kórejčan, Litovčan, *Írčan, Španielčan* 283
čap, *otvoriť dvere do čapov* 351
čas, pracovný čas 228, do toho času, kým; v tom čase, keď 341, dávno sa minuli časy, *dávno je preč čas* 348, inkubačný čas, tlecí čas 349
čatorňa 243, *četerňa* 243—246
čipka 199
čipkovitosť 364
čistiť 309
člen, viacnásobný vetný č. 333—336, bezspojkový vetný č. 334
člnkovať sa (nie *člnkovať*) 161
človečenskosť 285
čo 264
čo nevidieť 192
čupra 116
čvirik 295

ďalekohľad, divadelný ď. 295
debra, deber/diber, debrica, debrička 50—52; používanie v chotárnych a miestnych názvoch: Krivá debra, Za debrou, Deberník, Deberča, Debrek, Debraď 52
dedo *(dzedo, džado, stary dzedo)* 175
dedo, *strúhací d.* 292
Dembrovski, 2. p. Dembrovského 28
deň, *prestonané dni* 221, dni práceneschopnosti (pracovnej neschopnosti) 222
dešpekt 344
deštrukcia, deštruktívny 344
deti *(dzecy)* 176
dievča, *dzeŭka, dziŭka* 175; 1. p. mn. č. dievčatá i dievčence 337
Disney, 2. p. Disneyho; Disneyho filmy (nie *Disneyove*) 126
dispozícia 346
dištinkcia, dištinktívny 344
doba, *pracovná* d. 228
dochádzať 160, *dochádza k trhaniu* 365
dokázať, *nedokážu povedať pravdu* (nie sú schopní, nevládzu), *dokážu trochu pohybovať* (vládzu) 160
dokorán 350—352, *dokorian* 350
Domaníky 218
Dopravák 228
dosavádny 369
dosiahnuť niečo (nie *dosiahnuť nie čoho*) 61
dosť 160
dostať (nie *obdržať*) 60
dostatok 160
dôchodok, *dôchod* 368
dôraz (vo vete) 132
dôsledok, v dôsledku čoho 341
dráč (veľmi usilovný hráč) 363

dráč, dráčovňa, dráčsky, dráčstvo 313
draha 213; používanie v chotárnych názvoch: Drahy, Dražky, Medzi drahami, Červená draha, Križne drahy, Dražné pole, Dražník 214
dráha 213
drak, 1. p. mn. č. draky (nie *draci*) 187
drať 312—313
drobnolistosť 364
drobnoplodosť, *drobnoplodnosť* 364
drzý 188
Dumitrache, 2. p. Dumitracheho 28
dva, 7. p. dvoma (nie *dvomi*) 363
dvojča, 1. p. mn. č. dvojčence i dvojčatá; dvojičky, *dvojki, dvojňatá* 370
dvojuzlie 364
Dvořák (výslov.) 146
dynamickosť 66

emfáza (citový dôraz) 132
-ence/-ce: dievčence, mačence, prasce 337
enklitika 130
éter, 6. p. v éteri 187
etnografizmus 290
excerptor 185
explikácia (tvaru) 235, 236
expresívnosť (v syntaxi) 285
expressis verbis 369

fafák 113
fejtón 200
Figuli, žen. priezv. Figuliová 149
Filip 372
Filipescu, 2. p. Filipesca 28
Filo, Fiľo, Filko, Filčák 372
fľaškovitosť 364
framykoín 284
frekvencia, f. slova 201
fuksia, *fuchsia* 127
futbal (nie *kopaná*) 108

game (výslov.) 146
gdovec, gdovica 177
Génua, z Génuy 187
grader (výslov.) 146
grapefruit (výslov.) 146
gravírovanie 364
grúň *(hrun)* 357; použitie v zemepisných názvoch: Grúň, Grúnik, Hrun, Na grúni, Čertov grúň, Kozí grúň 358

Hajčí 147
ham and eggs (výslov. hemendeks) 146
Hámre 219
handicapovaný (výslov.) 146
happy-end (výslov.) 146
harmanček 127, 128
haruľa 291
hasič 58
Hattala, Martin 253—254
hbitý 363
Heine 144
Hemingway (výslov.) 146
hianec 292
hlava, expresívne názvy hlavy 77—80, 114, 240
hlienka 125
Hnúšťa 256
hodnotenie, štylistické h. 201
holiť 309, 310
holubinka 125
Holý, manželia Holí i Holovci 94
homogenát 364
honebný (kôň) 317
Hontianske Tesáre 255
hora 55
horkokrvný (prudký, prchký) 161
hospoda 206—212
hospodár 207
hostinec 209, 210
Hötting — höttinský 255
Hovory s recitátorom 222
hôliť 309—310, hôlený 310
hra, *pohádková* h., rozprávková h. 366
hrad 151, 152
hrať, hrať na niečom 161
hrb 306—308; používanie v chotárnych názvoch: Medzi hrbmi, Na hŕbku, Dva hrby, Ostrý hrb 308
hŕba 306—307
hríb 281
-hrdlý: čiernohrdlý, červenohrdlý 205

hubiť 164
Hugo (výslov.) 146
humus 191
Huxley, 2. p. Huxleyho 126
Hybe 219

chladnička 90
chlieb, výražkový (nie *vyrážkový*), ch. 126
chmeľ, *chmelienec, chmelnica* 359, chmeľnica 107
chovať, *chovať sa* 349
chrbát, na chrbte (nie *na chrbáte*) 187
chríb 280—281, 308; používanie v chotárnych názvoch: Chríb, Chríby, Pod Chríbom, Dolné Chríby, Chríbik 281

idealita 285
isijáš (výslov.) 145
ísť (o niečo) 338
inšpirácia, inšpirovať 344
inštinkt, inštinktívny 344
inštrumentál 344
intenzita, i. hlasu (pri rečovom prejave) 132
interpunkcia, nesprávna i. 62, 63
intonácia 194, 265

jadro (výkladu) 44
jachtať (nie *koktať*) 42
Janči, Jančí, žen. priezv. Jančiová (nie *Jančia*), Jančíová 149—150
jarabosť 364
jazvečík 361
jazyk (vzťah k spoločnosti) 33—35
Jazyková poradňa 257—258
jednanie 228
Jednota, Jednota Trenčín 370
jockey 317

kačinec 181
kadencia, konkluzívna kadencia 193
kaluž, kalužina 26
kamilky 127, 128
kanoe, kanoista 89
kantár 318
kanva (nie *konva*) 107
kapustnica 107
kára 84, 119, *káranec* 119, *káranie* 84, *kárať* 83, 84, 119, *kárateľ* 119, *kárny* 119
karhať 84, 118, 119, *karhání* 117
kartať, kartaňe 84
kaška 127, 128
kat 21
kázeň (disciplína) 85, 120
keď 162
kedy (nesprávne používanie namiesto spojky keď) 62, 162, 229
kertag 317
Keserű, žen. priezvisko Keserűová 149
klap, klapať, klapnúť, klapot, klapotať 5, 6, 7
klasa, *prvá klasa* (to je prvotriedne), osobitná klasa (trieda) 7
klásť 93
kĺb, *prísť niečomu na kĺb* 7
kľč, kľčovať, kľčovisko, kľčovnica, kľčovník 7
kľčkovať sa 7
klepáč 7
klepnúť, klepli mu zuby naprázdno, klepnúť niekomu cez (na) prsty (po prstoch) 6
klietka 50
klmačiť sa 8
klnúť 8
klocok, kľocok 8
klopta 8
kľud 9, 188, *kľudný, kľudne* 9
kĺzka 9
kmásať sa 9
kmitať (sa), kmitnúť (sa), kmit, kmitavý 39, 40
knísať sa 349
kobylica 292
kobylina 41
koberec (spôsob bombardovania) 40
kobka 40
kocka 293
kocúrkizmus 285
koč, kočový (nie *kočiar, kočiarový*) 317
kočírovať 41
koch (komín) 41

kojiť (dojčiť), *kojenec* (dojča), *kojná* (dojka) 42
kokoš, kokošiť sa (expr.) 42
koktať, koktavý, koktavosť 42
kolenkovať (sa) 42
kolesár 42, 43
koleso (kolo, kruh) 74
kolimaha 74
kolíska 75
kolomažiť, kolomažnica, kolomažník 75
kolovrat, kolovrátok 75
komplementárny, k. vzťah 142
končiť sa 60, 228
konidráč 76
koniec, zložiť niečo vo dva konce, *je v koncoch* 76
konipások 106
konkluzívny, konkluzívna kadencia 193
konopisko, konopnisko 106, 107
konopnica 107
konšpirácia, konšpiratívny, konšpirovať 344
konštanta, konštantný 344
Konštantín 344
Konštantínopol 346
konšternovať 344
konštrukcia, pasívna k. 202, polovetná k., neurčitková k., prechodníková k. 338
konštruktívny, konštruktivizmus 344
kontrakcia (tvaru) 235
kontráš 107
konva, konvica, konvička 107
konzum (potravné družstvo) 107
kopaná 108
kopanica 56
kopasný 108
kopcovitý (vrchom naplnený) 108
kopec, *má naňho z kopca* 108
kopeň, kopenec 108
kopice, kopicia (kopytcia) 109
kopitý, kopistý 109
kopyľak 177
kopytcia 109
korbeľ 109
korčuľa, *krčuľa, korčola* 277, *korčoláš* 276
korec 137
korenáč 137
Korenčí 147
kornút 137
koruhva (kniž.) 138
koryča, korytča 138
korzet 138
kosa, tetka (tá) s kosou 139
kosákovitosť 364
kosička (šatka) 139
kosienka, kosienok 139
kosier 139
kost 140
kostižer 140
Koščo, 2. p. Košča i Košču 320
košikár (basketbalista) 140
košíková 140
koštovať, koštovka 141
koštúr 196
koterec 196
kotiť, kotiť sa 197
kotol, varný k., variaci k., várový k. 359
kotrbaj 291
kotŕčka 197
kotúľka 197
koza (podstavec na pílenie) 292
Koza (prezývka) 220
kozlica 197
kozlík 197
kozol 198
kozub 198, domáci k. 160
kozubizmus 285
koža, *premoknúť až do kože (na kožu)* 198
kožkovanie 311, kožkovať 313
kožovka, kožovať 198
kožuchár, kožušiar (zastar.) 198
kôň, svätý Martin prichodí na bielom koni 199, *drevený k., pílací k.* 292; k. Przewalského 317
kôš 199
krabica 199
Krajčí 147
krajka 199

kráľ, na Tri Krále, Troch Kráľov 199
krásny, krásnejší 230
Krause, žen. priezv. Krauseová 149
kravacinec 230
kravál 231
krb 231, *domáci k.* 160
kŕč 7
krčma 209, 210
Krčméry, žen. priezv. Krčméryová 149
krecht, krechtovať 231
krem *(kreme, krom, krome)* 232
Kremeľ, kremeľský 150—154
krémeš 232
kremľológ, kremľológia, *kremlológ, kremlológia* 154
krenkovať sa 232
krepenieť 232
kreptúch 232
krepý 233
kres 233
kresadlo 233
kresanec 233
kresár 233
kresať 233
kreskať 233
krchniak 233
krchňavý 233
kriačina 234
kriak 233
krídelník 234
-krídly; -kriely: bielokrídly, sivokrídly; sivokriely 205
kríget 234
kríkať 259
kristiánka 259
kritérium, 1. p. mn. č. kritériá (nie *kritéria)* 369
krivica 259
križiar 246—249
križľovať 259
krížny, k. jarmok 260
krížovka 252
-krký: bielokrký, červenokrký, hnedokrký 205
krkoška 260
krmelec 260
kŕmidlo 260
kŕmiť 349
krnáč 260
krnačky 260
krnieť 260
krompáč 260, krompáčovať 261
kropenatý 261
krosienka (podstavec na pílenie) 292
krpatieť 260
kršiak 233, 261
krtičinec, krtičník 261
kruc 246—249
kručať 261
kruch 262
krunier 262
krušina 262
krušok 262
kruták, krutáň 262
krúžie 263
krúžik 263
kružina 262
krúžľať, kružlikať, kružlinka 293
krv, dorezať sa dakomu krvi 348
krychľa 293
ktorý 264
ktozná 294
kučma 294
kudrlinka, kudrlinky, kudrlik, kudrna, kudrnatý 294
kukadlá 294
kukátko 295
kúkoľnica, kúkoľník 295
kukuk 295
kukuričianka 295
kuľaša 295
kulhať 363
kultúra, jazyková kultúra u Slovincov 36—39, j. k. u Lužických Srbov 68 až 73, j. k. u Ukrajincov 100—106, j. k. u Makedóncov 133—136, j. k. u Rusov 323—328, j. k. v závodných časopisoch 225—230
kumhár 296
kundriť 296
kupa 296
kupovač, kupovateľ (kniž.) 296
kuriatko jedlé (huba) 125
kurník 296
kuropta, kuroptva 296
kuruc 246—249

kúsadlo, kúsať, kúsnuť, kúsavý 296
kút, ležať v kúte, kútna plachta 297
kuteľ, kutle 297
kutera 297
kutica 297
kútiky, kúty; kútikavý 297
kutka 328
kútnica 329
kužeľ 329
kvačkať 329
kvaka (krivuľa) 329
kvakuľa 329
kvantita 98
kvapeľ 330
kvár, kvárizeň, kvárnik 330
kvartieľ 207, 210
kvetnatosť, k. pri štylizovaní 9—12
kvetnica 107
kvetopas 330
kvetúci 330
kvicka, kvickať, kvicnúť 330
kvik 331
kvíľny (nie *kvílny*) 331
kvit 331
kvoka 331
kýbeľ, *choď do kýbľa, tma ani v kýbli, sme v kýbli, dutý ako kýbeľ* 331
kycka 331
kydaj 331
kydoň 331
kyjaňa 331
kymácať sa 332, 349
kynožník 332
kynúť 332
kýpta 116
kyptoš, kyptaňa 332
kyseľ 332
kýška 332

Ladce 217
ľadnička 90
lansáda 317
Lányi, žen. priezv. Lányiová 149
lastovica, lastovička 361
latka (nie *laťka*) 363
laz, používanie v chotárnych názvoch: Lazy, Lázky, Lážtek 55—56
lebo 265
lektor 337
letún 317
levý zubec (púpava) 181
liga (lat.) 169
líha, *lieha, liežnik* 279
lichotenie 366
lis, vysokotlakový l. (nie *vysokotlaký*) 156
lobby, lobbista (nie *lobbysta*) 89
ložiť, loženie, ložný, ložné 93
lucernička 181
luh, lužný 24—27, lúžok/*lúžek*, lúžtek 25; používanie v miestnych menách: Lúžko, Lužoky, Lužný mlyn, Lužnô 25, Luhovky, Lužnica, Luh, Luhový potok, Lužianka, Lužianky 26
lúh 26, 27
Luhy 55
lúpať 309

macocha 176
Majakovskij (výslov.) 146
májik 181
maloklobúkatosť, maloklobúkovitosť 364
manažér 317
manchester, menčester 186
Maroš, Maroško 219, 221
Martin, svätý Martin prichodí na bielom koni 199
masový 337
mať, *mať na niekoho z kopca* 108
matka *(mac, mamča)* 175
maxidĺžka (nie *maxi-dĺžka*) 187
medzi, medzi Spartou a Sláviou (nie *medzi Spartou a medzi Sláviou*) 235
Meissen (nie *Míšeň*) 315
Meister, 3. p. Meisterovi (nie *Meistrovi*) 366, 367
melódia 193
menčester (nie *manchester*) 186
meno, rumunské osobné mená: Raducanu, Satmareanu, Dinu, Neagu, Lucescu 27; Filipescu, 2. p. Filipesca; Dembrovski, 2. p. Dembrovského; Dumitrache, 2. p. Dumitracheho 28,

angl. mená typu Disney (2. p. Disneyho) 126, vzťahové príd. mená označujúce farebné odtiene 203—206, rod pomnožných podstat. mien 216—219
meradlo, *v celosvetovom meradle* (v celosvetovom rozsahu) 159
merná 171
Mesiac, Taká rada stojí toľko ako pozemok darovaný na Mesiaci 160, 162
metóda 337
mezek 317
midikabát, *midi-kabát* 187
mimo, mimo súťaže, mimo hry 363, *mimo toho* (okrem toho), *mimo skupinu* (mimo skupiny) 229
minišaty, *mini-šaty* 187
Míšeň 315
míting 146
mlieč (púpava) 181
Mlynky 217
Modrý Kameň 54
modulácia, časová m. súvislej reči 97 až 99, silová m. súvislej reči 129—133, tónová m. 193—195, kvalitatívna hlasová m. 194
Montreal, v Montreale 187
mops 361, mopseľ, mopslík 360, 361
moták 156
moula (čes.) 113
mozaika, leptavá m. 364
môcť 349
mraznička 90
mstiaci 286
mučeník 54
mulcta (lat.) 170
mulica 317
murko 317
musieť, *musieť sa dať počuť* 160
mušiak 317
muškát 127
mýto, Suché mýto 186

nadeň 124
Nadlužie 26
nado, nado mnou (nie *nadomnou*) 123
nadobro (celkom) 161
nadovšetko 124
nadväzný (nie *náväzný*) 95, 228, nadväznosť (nie *náväznosť*) 95, 228, 368
nadviazať/nadväzovať 95, 228
nadvojnový 285
nájomné 93
nakladať (sa) 285
nakládka 320
nakoľko 341
ňaňko 175
napomáhať, napomáhajúci deľbu (nie *napomáhajúci deľbe*) 369
napukať sa, poriadne sa napukať 160
nárečie, rodinné a príbuzenské názvy v sotáckom nárečí 175—177, nárečové expresíva označujúce časti tela 237—243
narkomanstvo 187
národnotvorný, národotvorný 285
náučný, náučný text 44
náväznosť 228
náves 157
naviac 366
naviazať 95, 228
nazbierkaný 61
názvoslovie, poľnohospodárske n. 155 až 158
názvy, miestne a chotárne názvy: Mučeník, Pažiť, Skala, Veličná, Nižná 54, Mohelnica, Šípok, Lazy, Luhy 55; expresívne názvy častí ľudského tela 76—80, 113—117, 237—243; rodinné a príbuzenské názvy 175—177
nechať, *nechať sa vyšetriť* (dať sa vyšetriť) 161, *nechať sa zviesť* (dať sa zviesť) 366
neľudskosť 190
Nemecko-slovenský pôdohospodársky slovník 124—125
neologizmus 201
NEPO-vírus (vírus NEPO) 364
neregulérny 145
nesmelo (nie *nesmele*) 62
nesúmernosť 364
nevesta, *ňevesta* 176

New York 144, 145
ničnerobenie 162
-nie: sedielkovanie, odmorenie 364
nocionálny, n. výraz 201
Noe, 2. p. Noema, 3. p. Noemovi 188
noha, expresívne názvy nohy 77—79, 114—115, 241
nohosled 317
nominatív, pomenovací n. 13
nonius 317
nos, expresívne názvy nosa 78—80, 114, 241—242
novosť, 1. p. mn. č. novosti 190
nútiť, nútiť niekoho do aktivity (nie *nútiť k aktivite*) 161

o, *koliesko o priemere* (koliesko s priemerom) 61
obdržať 60
obecný, obecné povedomie 286
objaviť sa 349
obligovať sa 169, obligácia 170, obligátor 170
obrodenecký, obrodenský 366
obslužné 93
obstávka 48
očiská 294
odcloniť/odcláňať, *o. pamätnú tabuľu* 63, 64
odčlovečiť sa 285
Odevák 228
odhaliť, odhaliť pamätník (nie *odcloniť pamätník*) 63
odhmyzovať 191
odhumusiť/odhumusovať, odhumusovaný 190—191
odchlpovať 191
odkaľovať 191
odlišovať sa (nie *rôzniť sa*) 349
odo (predl.) 123
odosielateľ 298
odpovedať (= zodpovedať) 286
odradiť, odrádzať (nie *odradzovať*) 161
odstavec 161
odrať 312, odratý 313
odrezok, rozmnožovanie odrezkami 364
odsúdiť 167
odsudok 167
oheň 58
odtieň, príd. mená označujúce farebné odtiene 203—206
ohlávka, *mašťaľná o., postrojová o.* 318
oholený 310
ohôliť, ohôlený 310
okále, okáliky, okálence 294
okázalý 185
oko, expresívne názvy oka 78—79, 115, 242
okop 253
opálka 290
oprostiť/oprosťovať 369, *oprosťovať od čoho* 366
Oravec Ján, zhodnotenie práce pri príležitosti päťdesiatky 182—183
orchester (nesprávna výslov. *oršester*) 145
osobitnosť 190
osud, *osúdiť, osudok* 163
otčim 176
otec (*ocač, ocec*) 175
Ötves (výslov.) 146
otvoriť, o. dvere dokorán, *dokorian, do koreňa, dookola* 350, 351, *o. dvere na roščižaj, na štežar* 351
ovšem 188
oxymoron 143

pakosti 317
pampuliška 181
pánek 317
papraďovitý (nie *papradinovitý*) 364
pasívum 202
pasteur (výslov.) 146
pastorčok 176
patogénnosť 364
patričný 185
pauza, fyziologická p., významová p., umelecká p. 98, potenciálna p. 131
pažiť, Pažiť (miestne meno) 54
pätka (nie *botka*) 64
pelargónia 127
pelasť, peľasť 185
penále 118

pentagón, Pentagón 153
pera, expresívne názvy pier 242
perky 291
perný 363
peroxid 284
perspektíva, perspektívny 346
pestrokvetosť 364
peržlenovitosť 364
piroh 291
pitl 21
pivár, pivovar, *pivarčí, pivovár, pivovarčí,* pivovarník 359
Pivovarčí 147
placka, zemiaková p. 291
plávka (nie *holubinka*) 125
ples 184
pleseň (nie *plieseň*) 315
pleška (púpava) 181
plodiť, plodný, plodnosť 95
po, *po stránke* 61, *po technicko-typografickej stránke* 185
poctivo (poriadne, pravidelne, usilovne) 160
poctivosť (statočnosť) 286
pod, pod rokom, pod pokutou, *pod biršagom, pod kázňou* 82
podbrušník 318
podeň 124
Podlužany, Podlužie, Podlužné, Podlužianka 26
podnož 365
podo, podo mnou (nie *podomnou*) 123
podpätie 318
podpinka 318
podpník 365
poena (lat.) 82, 83, 118, sub poena 83
pochlebovanie 366
pojednanie (rozprava) 366
pokartať 84
pokázati 85
pokladať 160
pokovovanie (nie *pokovanie*) 364
pokuta 81, 117, 118
Poliakovce-Dubinné, *Polidubi* 369
polokadencia 193
poľovný (kôň) 317
polyethylenový, polyetylénový 186
pomyselný 185
pony, poník 361
poprava, popraviť 164
Popudinské Močidlany 255
porkoláb 21
porobené, porobenina 348
portál, l. p. mn. č. portály (nie *portále*) 366
pospolitosť 184
postrekovať, postrekovanie, postrekovač 31, 157
posúdiť 163—165, posudzovať 164, 165
posudok 166
potajme 62
považovať 160
povyše 96
power play (výslov.) 146
pozastrihaný 61
pozberať, pozberkať (nie *pozbierkať*), pozberkaný (nie *pozbierkaný*) 61
pozemok, Taká rada stojí toľko ako pozemok darovaný na Mesiaci 160, 162
požiar 58
požiarnik 57, 58
prababa 175
pracant 363
pradedo, *pradzedo* 175
prasací, nie *prasačí* 331
pravda 352—356, *cechovná pravda* 354
pre, nesprávne používanie v spojeniach *pre zhotovenie* (na zhotovenie) 61, *pre začiatok* (na začiatok), *materiál pre rast* (na rast), *stroje pre domácu prácu* (na domácu prácu) 159, *základom pre voľbu, zámery pre budúci rok* 229, *pre náplň akumulátorov* (ako náplň) 284, *majster pre rok 1971* (na rok 1971) 363
preco (lat. praeco) 19
predeň 124
predikácia, nevetná p. 13
predkolenie 318
predložky, vokalizované predložky bezo, cezo, nado, odo, podo, predo 123—124
prednáška 110—112
predník 290

predo, predo mnou (nie *predomnou*) 123
predovšetkým 123—124
prechodník, prechodníkový tvar 202
prejav, ústny p. 141, zvukový p. 193, jazykový p. 263
preplňovať plán 228
prestonať, prestonaný, *prestonané dni* 221
pretekár (nie *závodník*) 160
pretože 265, 341
preukázať, preukazný, preukaznosť 95
príčastie, činné p. prítomné, trpné p., činné p. minulé 339
priemer, vážený p. (nie *váhovaný p.*) 32
Priestley, 2. p. Priestleyho 126
prietrž 317
priezviská, mn. č. priezvisk: Pyšní i Pyšnovci 94, tvorenie ženských priezvisk 147—150
prihŕňač (nie *moták*) 156
prijať (nie *obdržať*) 60
prijímateľ 298
primáš 107
prípad; v prípade, že 341
pripraviť, pripraviť sa na štart (nie *k štartu*) 363, pripraviť niekoho na niečo (nie *pre niečo*) 366
priraďovanie 333—336
prísť, *prísť niečomu na kĺb*, prísť niečomu na koreň 7
prístavok 12—18; z mesta Bratislavy 14, v meste Žiline 14, Komunálne služby mesta Zvolena 14, v okolí obce Kendíc 14, cez rieku Nitru 14, k hore Smrečinke 15, od role Cimennej 15, Komunálny podnik mesta Topoľčian 18, 600 rokov mesta Trstenej 18
prísun 349
priťahovať, priťahovať si remeň 160
príves, zberací príves, nie *samozberací p.* 156
prívlastok, nezhodný nominatívny p. 12—18; *600 rokov mesta Trstená* 12, *v meste Žilina, cez rieku Nitra,* 14, v dedine Selce 15, na ľavej strane potoka Slavkovský potok 15, medzi úzkymi dolinkami Malá Suchá, Vodná a Veľká suchá 15, na území katastra obce Láb 16, v okolí mesta Pisticci 16, v pohorí Stará planina 16, *Komunálne služby mesta Topoľčany* 17; reťazce genitívnych prívlastkov 338
príznak, farebný p. 203
prízvuk (v slove) 129—132
profesionalizmus 291
proklitika 130
propán, propán-bután (nie *propan-butan*) 57
prostriedok, syntaktický p. 336—342, nocionálny p. 337, syntagmatický p., kondenzačný p. 338, vetný p. 339, súvetný p. 340, nadvetný p. 341
proťajšok 366
prozodický, prozodické vlastnosti 97, 98
prť *(pirť)* 249, 250; používanie v chotárnych názvoch: Prte, Na prti, Pod prťou, Pod prťami, Strmá prť 249, Pirť, Pirta, Pirca, Pirtiská 250
prvosienka 127, 128
Przedswit 317
pstrušiak, pstružiak 317
pudel, l. p. mn. č. pudle; pudlík 360, 361
pujor 364
puk, púčik, pupeň 365
púpava *(pumpava, popova)* 180
purifikát 364
púť, *pút* 172—173; používanie v chotárnych názvoch: Púť, Púte, Putisko, Medzipútie, Rázputie, Pod púťou, Hlboká púť, Krátka púť 173
Pyšný, manželia Pyšní i Pyšnovci 94
pýr 250

rad, vypočítavací r. 333, reťazový r., opisný r., stupňový r. 334
rada, Taká rada stojí toľko ako pozemok darovaný na Mesiaci 160, 162
rákosie 199
rázštep, nie *rozštep* 364

recitátor, Hovory s recitátorom (publikácia) 222
referát 110—112
register, hlasový r. 193, 194
réma (jadro) 66
remeň, priťahovať si r. 160
respektíve 346
respirácia, respiratórny, respírium 344
rest 345
rešpekt 344
retrospektíva 346
reverz 170
revuálka 184
revue 146, 185
rína, ríňa 243
ročný, 50-ročný, nie *50 ročný* 368
rod, r. pomnožných podstat. mien 216—219, gramatický r. 216
rodičia *(rodiče)* 175
Rohovské Rybky 255
rozdružovať 285
rozhodnutie 166
rozmaznať 349
rozmnožovanie, r. odrezkami 364
rozprava 366
rozsah, v svetovom rozsahu (nie *meradle*) 159
rozstrekovanie (rozstreknutie) 158
rôzniť sa 349
rugby, rugbista (nie *rugbysta*) 89
ruka, expresívne názvy ruky 77—79, 114, 240—241
rumanček 127, 128
rýchlostné 93
rýľ, o rýli (nie *o rýle*) 161
rytmus (reči) 99

sa (opakovanie vo vete) 236
sadra, *sádra* 186
sám 128
samotný 128
samozberací (voz) 156
sedielkovanie 364
Sedliská 219
sedmikráska, sedmokráska 162
sekretár 266, s. riaditeľa, štátny s., generálny s., sekretár strany 268, sekretár redakcie 270
sekretárka 269
selo, selište 301—306
semikadencia 193
šeštranki 176
sexbomba 184, 285
sexraketa 285
Shelley, 2. p. Shelleyho 126
schéma (nesprávna výslov. *šéma*) 145
schematizácia (výrazu) 11
síran 57
sirota *(širota), širochman* 177
Skala, Skalka (miest. mená) 54
skalp 345
skansen, skanzen 185
skartácia, skartovať 345
skica, skicovať, skicovitý 345
skladba, s. ústneho a písomného textu 263—266
skládka 320
skladné 93
skot, skotňa 214; používanie v chotárnych názvoch: Skotňa, Skotne, Pod skotňou, Dolná skotňa, Skotník, Skotnač 215
skriňa 178, 179
skriptá 189
skrýša 178, 179
skryť 178, 179
slač 250—251; používanie v chotárnych názvoch: Slače, Pod slačou 250
slačiť 251
slad, *sládok,* sladovník, sladovnícky hospodár, sladovňa 359
slatina 120—122; *slatvina* 121—122; používanie v chotárnych názvoch: Slatina, Slatinka, Slatvina, Slatinský potok, Slanica 122
slávnostne 62
Sliač, Sliačany, Sliače (Liptovské Sliače) 122
slizovka (nie *hlienka*) 125
slovesný, s. útvar 43
slovenčina, spisovná s. 258
slovník, Terminologický slovník kultúry a osvety 183—185, Československý terminologický slovník z chovu koní s nemeckými ekvivalen-

ty 316—318, Česko-slovenský terminologický slovník z fytopatologie a ochrany rastlín 363—365
slovo, výslovnosť cudzích slov 144—147, deiktické s. 264, nedožiješ sa od neho slova 348
Smith (výslov.) 145
smotánka (púpava) 181
sopľavka 317
Sopot, *Sopoty* 187
sovietológia, sovietológ 154
speed 317
spektrum 346
Spofa 370
spojka, podraďovacia s. 341
spojkovanie 364
spoločnosť, jazyk a spoločnosť 33—35
sporák 346
sporiť 346
sporivý 346
sporiteľňa 346
správať sa 349
spústa 161
srbochorvátčina, *srbochorvátština* **366**
stabilita, stabilizácia, stabilizovať, stabilný 345
stacionárny 345
sťahovať, stiahnuť (kožu) 313
Stanley, 2. p. Stanleyho 126
statovať 345
status 345
stavač, weimarský s. (nie *výmarský s.*) 316
stávka 48
stereotypnosť, s. pri štylizovaní 9—12
stewardka 144
Stockholm 345
stolec, *oberuční s.* 292
stonať/stenať 221
Stračko (priezvisko) 220
Strasbourg 346
stratiť 164
Straubing — straubinský 255
strážsky, Strážan 256
stredoslnce 285
striebristosť, *striebrivosť* 364
strmuľ 62
stryčny, stryčny syn 176
strýko, *stryk, stryko* 176
Stuartová, *Stuartovna* 366
subjednotka 364
Sučany 218
Sudán (nie *Sudan*) 186
súdiť 165
suplementárny, s. vzťah 142
suvenír 185
súvoz 173
svák 176
svoj 62
symbol 10
syn 175, *stryčny syn* 176
synestézia 143
synsémantický, synsémantické pohybové prvky 141, 142
syr, topený s. (nie *tavený s.*) 349
syrček (nie *tvarôžok*), syrčekár, syrčekáreň, syrčekársky, syrčekárstvo 32
systematický 337
Szabo, 2. p. Szaba 319, 320
Szabó, 2. p. Szabóa 319, 320

Šarišské Dravce 255
šarha *(šerha)* 20—23, 46
šarhovňa *(šerhovňa)* 20—23, 46, 47
Šaštín-Stráže, šaštínsky, šaštínsko-strážsky, Šaštínčan 256
Šebastián (nie *Šebastian*) 186
šinter 23
Škandinávia 344
škopec 343
Škót, Škótsko 343
škovran, škovránok 361
škriatok 343
škrípať 343
škripec 343
škvrna 343
Šmidke, žen. priezv. Šmidkeová 149
špán, španí, španský 52—53; používanie v chotárnych názvoch: Španí brod, Špania dolina, Španie pole, Španská lúka 52, Španihrady, Španie, Panské španie, Španková 53
Španiel, Španielka (nie *Španielčan, Španielčanka*) 283
špécia 345

špeciálka 345
špecifický 344, špecifickosť (nie *špecifičnosť*) 364, špecifikovať 344, špecifikum 344
špirála 344
špiritista, špiritistický, špiritizmus 344
šporák 346
šporiť, šporovať 346
šporiteľňa 346
šporovlivý 346
šport 343
šprint, šprintér, šprintovať 345
špurt, špurtovať 345
šrák (šraki, šragle) 292
šrot 274
šrotár 274—276, 360
šrotať, šrotovať 274—276, *šruotať* 360
šrotné 275
štadión 344
štádium 344
štandard, štandardný 344
štandarda 344
štart, štartovať 344
štát 343
štatista 344
štatovať 345
štatus 345
Štokholm 345
štráj (štroj, štrôj) 82, 117, 118
štrájať (štrôjať) 81—82, 117—118, *štrájanie* 81, 82
štrapácia, štrapačný 345
Štrasburg, Strasbourg 346
štruktúra 344, trojčlenná š. slovesného útvaru 43
štýl, odborný štýl 336—342
štyléma 141
štylistika, teoretická š., praktická (didaktická) š. 200—201, štylistika priraďovania 333—336
štýlotvorný, štýlotvorné činitele 300
šušťavosť 364
švagor, *šougor (šougrina)* 176

Táatá 162
tajomník 266, hlavný t., generálny t., prvý t., štátny t. 267, vedecký t. 268, tajomníčka, tajomnícky, tajomníctvo 269
táľ 253
taras 49
taška (piroh) 291
Tatry 218
tautonymum 292
telo, expresívne názvy častí tela 76—80, 113—117, 237—243
téma (východisko) 66
temnica 46, 47
temničiar 21
tempo (reči) 98, 99
Tenaten 162
tendovať 202
Teofil 372
teoréma 202
terminológia, nárečová t. 289—293
Tesárske Mlyňany 255
Tesla 370, piešťanská Tesla (nie *Piešťanská Tesla*) 186
text, trichotomická skladba textu 45, ústny a písomný t. 263, publicistický text 299
Textilák 228
1000 poučení zo spisovnej slovenčiny (recenzia) 90—92
titulok 65—67
tkáč 314
tkaň, *tkáň*, tkanivo 314, 315
tkať 314
to 264
tohoto 284
toxicita 364
traktor, kolesový t. (nie *kolový t.*) 156
trasochvost 106
tratiť 164
treba, *je treba* 369
trest 117
trestať, trestanie 81, 117
trhací 192
trieda, štylistické triedy 201
trichotomický, trichotomická skladba textu 45
trma-vrma 187
tŕstie, trstina 199
trúchlivý, *trúchly* 366
túha, túžba 366

túžiť 273
tvar, morfologický tvar, syntaktický t., gramatický t. 234, slovnodruhový t. 235
tvarôžok, tvarôžkáreň, tvarôžtekáreň 31—32
tvorba, ústna ľudová t. 286
tvorčí, tvorivý 368
Tvrdý, manželia Tvrdí i Tvrdovci 94

u, nenáležité používanie v spojeniach: *u článkov, u šatoviek* 228, *u povrchu* 229
udial sa 252
uhličitan 57
uchovať, uchovanie 159
uchýlište 213
ujco, ujec 176
umierať, u. za niekým, za niečím 273
umoriť, u. na smrť 159
umrieť, u. na niečo (na rakovinu, na tuberkulózu, na infarkt) 271, u. od niečoho (od otráveného mäsa, od hladu, od smädu, umrieť od žiaľu) 272, u. niečím (u. hladom, u. žiaľom) 273
úsad 317
ústa, expresívne názvy úst 78—80, 114, 242
uši, expresívne názvy uší 242
ušianka 294
uštvať, uštvať na smrť 159
utratiť 164
útvar, slovesný ú. 43
utvoriť, utvárať 160
uvažovať niečo 338
úvoz 173; používanie v chotárnych názvoch: Úvoz, Nad úvozom 173
uzda, uzdička 318
úzkolistosť 364
váhovať, váhovaný 32
várka, *var* 359
vážený, vážený priemer (nie *váhovaný*) 32
vážiť 32
väzba (väzenie) 47
väzenie 46, väznica 47
včetne 188
vedieť 349
veľko 285
Vera 61
veta, pasívna v. 340
viď 188
víkend 146, 185
vina (pokuta) 85
vina 356, 357
vinculum (lat.) 169, 170
vinobranie 291
vírus NEPO 364
visací (zámok), visiaci (zámok) 192
vízie 367
vlasy, expresívne názvy vlasov 78—79, 115, 242
vnútromorie 188
voľáko 61
voltižovanie 317
Vráble 217
vrajvláda 285
vrštať 292
vrtký (nie *hbitý*) 363
vstupné 93
všeobecno-vzdelávací, všeobecnovzdelávací 187
východzí 368
výklad 110
vykládka 320
vylepšenie 188
Výmar, výmarský 315, 316
vynaliezať vynaliezavý, vynaliezavosť (zastar.) 61
výraz, schematizácia výrazu 11
vyrážka 126
výražok, výražkový, v. chlieb (nie *vyrážkový ch.*) 126
výslovnosť cudzích slov 144—147
vyše, *vyše 50. výročie* 95
vytvoriť, vytvárať 160
vyvíjať niečo 338
vývoz (závoz) 174
vzhľadom; vzhľadom na to, že 341
vzťah, suplementárny a komplementárny v. 142

weekend 185
Weimar (nie *Výmar*) 315, weimarský 316

wězení 47
White (výslov.) 146

za, *za účelom* 366
začať (začínať) sa 288, začnú sa tráviace pochody (nie *začnú tráviace pochody*) 161
zadávať (úlohy) 188
zadažďovač 157
zadažďovať 31, 157, zadažďovanie 157, zadažďovací 31
zachovať, zachovanie 159
zajachtávať sa, zajakávať sa, zajakať sa (nie *koktať*) 42
zákop 253
zakrpatenosť 365
zakrslosť 365
zakultúrčiť si 285
zaliečanie 366
Záluhy 25—26, Záložok, Záložie, Záložná, Zalužany, Zalužice 26
zámeno, odkazovacie z. 341
zámok 152
zápätie 318
započať 366
záprstie 318
zastaralý 366
zášť 188
Zavar, 6. p. v Zavare (nie v *Zavari*) 366
záväzok 168, 169, 170
zaviazať sa 169
závlaha, z. *postrekom* (zadažďovanie) 157
závodník 160
závoz 173; používanie v chotárnych názvoch: Závoz, Závozy, Závozec, Hore závozom, Krivý závoz, Turecký závoz 173
zbavovať čoho 366
zberací (voz), nie *samozberací* 156
zberač 288
zberať, zberkať, zberaný, zberkaný 61
zberateľ 288
zbierať, *zbierkať* 61
zbytok 60
zdarile 366
zelenochrbtý 205
zhýčkať 349
zjaviť sa 349
zložka, pohybová z. ústneho prejavu 141—144
znôška 161
zomrieť 271, 273
zuby, expresívne názvy zubov 77—80, 115, 242
zúčastňovať sa na čom, *zúčastňovať sa čoho* 366
zverskosť 190
zvliecť (kožu) 313
zvyknúť, *zvyknú vznikať, zvyknú mať, zvykne sa hovoriť* 161

žalár 46, 47, 49
žáner 200
žánrológia 110
žartovať, žartovali sme 236
žilkovitosť 364
živičnatosť 364
žokejky 317
žrebčiak 317
žrebník 317
žŕdka, žŕdkár (nie *žrďka, žrďkár*) 363

M. Považaj

niť tým, že jednoducho ide o koncepciu „svojho druhu".[4] Možno napr. argumentovať aj tým, že to, čo my v oblasti našej spisovnej slovnej zásoby navrhujeme hodnotiť ako zastarané, sa naoko zhoduje s tým, ako sa v SSJ definuje vrstva archaizmov.

Myslíme si však, že diskusia, ktorá by vychádzala z týchto východísk, by neviedla k cieľu, lebo v podstate musí ísť o to, ktorá koncepcia je vhodnejšia, pravdivejšia, objektívnejšia.

Aby si čitateľ mohol lepšie skonfrontovať naše riešenie s riešením, ktoré sa uplatnilo v SSJ, uvedieme zo SSJ[5] charakteristiky tých vrstiev slov, o ktoré nám ide:

„Zastarané slová (alebo významy), t. j. slová, ktoré sa v dnešnom jazyku nepoužívajú, ale boli bežné u klasikov slovenskej literatúry (napr. *bezzištný, bilet, gramatista, infantéria, chýrnik* ap.)."

„Archaické slová, t. j. slová a výrazy, ktoré dodávajú reči archaický ráz a používajú sa zväčša vo frazeologických zvratoch (napr. *meruôsmy, alias, amice, cisárska jasnosť, kráľovská milosť* ap.)."

Poznámka. V spomenutej časti úvodu k SSJ sa neuvádza charakteristika historizmov, hoci by tam logicky patrila. S historizmami sa pritom v SSJ pracuje už od prvého dielu (skratka *hist.* sa uvádza v Zozname skratiek).

K týmto charakteristikám treba povedať predovšetkým to, že nie sú dostačujúco diferencované. Mnohé zo slov, ktorými sa ilustrujú (a dá sa to dokázať aj na príslušných heslách v SSJ), by sa rovnako dobre hodili aj do jednej aj do druhej vrstvy (napr. *bilet, alias, amice, gramatista, meruôsmy;* posledné slovo pokladáme v podstate za zastarané, no zároveň majúce v súvise s našimi národnými dejinami prevažujúci príznak slávnostnosti alebo patetickosti).

Na základe uvedených charakteristík by bolo ťažko rozhodnúť, do ktorej skupiny zaradiť napr. slová *blanár, brtník, predsedník, učbár.* V SSJ sa označujú ako zastarané. Skutočnosť je však taká, že sa bezpochyby môžu v spisovnej reči využívať v tom zmysle, ako sa v SSJ definujú archaizmy.

Pozorovaním rozsiahlejšieho materiálu sme dospeli k takému názoru, že rozlišovať vrstvu zastaraných slov a archaizmov — podľa toho, ako sa vymedzujú v SSJ — je zbytočné, lebo sú to vrstvy v podstate rov-

[4] Je to koncepcia zhodná s koncepciou Příručného slovníka jazyka českého a s koncepciou akad. B. Havránka, ktorú uvádza vo svojej knihe Studie o spisovném jazyce. 1. vyd. Praha, Nakladatelství československé akademie věd 1963, s. 223—224.

[5] SSJ I, s. XIII.

naké. Postačí termín *zastarané slová,* pravdaže s inou náplňou, než aká sa mu dáva v SSJ.[6]

V prvej časti našich úvah sa budeme zaoberať slovami, ktoré sa v SSJ spravidla označujú ako knižné zastarané. Uvedieme preto aj charakteristiku knižných slov v SSJ:[7]

„Knižné slová (alebo významy), t. j. slová, ktoré sa v bežnej hovorenej reči nepoužívajú, ale sú charakteristické pre knižný štýl, najmä vedecký alebo publicistický; mnohé sú cudzieho pôvodu (napr. *kontemplovať, intolerancia, decentný, iskrenný, dejstvovať* ap.)."

Najvyhrotenejšie sa koncepcia SSJ so zreteľom na knižné a knižné zastarané slová bráni v *Odpovedi na kritiku SSJ:*[8]

„Koncepcia SSJ vychádzala zo stanoviska, že zastarané (a knižné zastarané) slová nepatria do súčasnej slovnej zásoby, keďže sa prestali používať. Označenie slova skratkou *zastar.* alebo *kniž. zastar.* je v modernej lexikografii celkom jednoznačné záporné hodnotenie z hľadiska súčasnej normy.[9] Vedecky je omnoho presnejšie ako puristická etiketa „nesprávne", pretože vysvetľuje príčinu, prečo sa dané slovo vylúčilo zo slovnej zásoby."

Myslíme, že táto formulácia — rovnako ako vymedzenie zastaraných slov v SSJ — je skresľujúca.

Základnou nesprávnou premisou je tvrdenie, že slová, ktoré sa v SSJ uvádzajú ako zastarané a knižné zastarané, vypadli zo slovnej zásoby preto, lebo zastarali. Toto vymedzenie totiž ani zďaleka neplatí o všetkých. O istej vrstve slov, o ktorej bude reč, ho použiť nemožno.

V ďalších príspevkoch sa pokúsime načrtnúť zásady, ktorých sme sa pridržali pri prehodnocovaní koncepcie SSJ v spomenutých bodoch.

(Pokračovanie)

Poznámka redakcie. V predchádzajúcom ročníku sme zakončili hodnotenie istých vrstiev slov v prvom diele SSJ v rubrike *Čítame Slovník slovenského jazyka.* Nazbieralo sa takto dosť poznatkov i materiálu, aby sa mohli urobiť koncepčné závery, ktoré mienime uverejniť v nasledujúcich číslach nášho časopisu.

Všetky príspevky do spomenutej rubriky — bolo ich doteraz dovedna šesťdesiat — autorsky pripravil pracovník oddelenia jazykovej kultúry JÚĽŠ SAV Milan Urbančok. Ostatní členovia kolektívu, ktorí sa uvádzali na začiatku

---

[6] Rozlišovania medzi zastaranými a archaickými slovami sa vzdal aj Slovník spisovného jazyka českého (Praha 1960). Starší Příruční slovník jazyka českého toto rozlišovanie ešte uplatňoval.

[7] SSJ I, s. XIII.

[8] Slovenská reč, *31,* 1966, s. 117.

[9] Na toto veľmi všeobecne formulované tvrdenie sme v lexikologickej literatúre nenašli dôkazy.

každej časti uvedeného seriálu, spolupracovali s autorom formou konzultácií.

Osobitne treba spomenúť spoluprácu G. Horáka, F. Kočiša, Š. Michalusa a E. Smieškovej, pracovníkov JÚĽŠ SAV, ktorí autorovi sústavne dávali svoje poznámky k textu prvého dielu SSJ. Redakcia ďakuje autorovi i jeho stálym spolupracovníkom za dlhoročnú spoluprácu.

Rovnako ďakujeme i v mene autorovom aj ostatným pracovníkom JÚĽŠ SAV, ktorí boli ochotní s ním konzultovať, prípadne mu vďačne poskytli aj materiál zo svojho odboru. Týka sa to najmä F. Buffu a A. Habovštiaka z dialektologického oddelenia a E. Jónu a J. Skladanej z oddelenia dejín slovenčiny.

V hodnotení jednotlivých hesiel v SSJ sa bude ďalej pokračovať v JÚĽŠ SAV interným spôsobom tak, že pracovníci F. Kočiš, Š. Michalus, J. Oravec, E. Smiešková a M. Urbančok prečítajú ostatné diely SSJ a svoje poznámky k nim zhromaždia vo forme kartotéky, ktorá môže byť veľmi osožná pri zrevidovanom vydaní tohto nášho závažného lexikografického diela.

Redakcia

Frazeológia v rozprávkach Pavla Dobšinského

JOZEF MLACEK

Ľudová frazeológia sa všeobecne pokladá za jeden z najbohatších prameňov spisovnej frazeológie. Slovenskej i hociktorej inej. Bude namieste, ak pri výskume tohto zdroja našej národnej frazeológie obrátime pozornosť na tie slovesné útvary, v ktorých sa mohla ľudová frazeológia zachovať v najčistejšej podobe, na ľudové rozprávky.

Slovenské rozprávky zo zbierky P. Dobšinského sú známe svojimi jazykovými kvalitami. Jazykovedci už mnoho ráz v malých i väčších štúdiách upozornili na jednotlivé pozoruhodné javy. V niektorých príspevkoch sa sledovali aj drobnosti z frazeológie. Nazdávame sa však, že frazeológia z Dobšinského rozprávok si ako celok zasluhuje väčšiu pozornosť. Cieľom tohto príspevku bude označiť jej najtypickejšie vlastnosti, a tým zároveň prispieť aj k poznaniu celej slovenskej frazeológie.

Hneď na začiatku treba povedať, že Dobšinský veľmi dobre poznal slovenskú ľudovú frazeológiu, jej rozmanité vlastnosti, jej podstatu a hádam aj smery jej vývinu. Najvýrečnejšie o tom svedčí to, že vyše 90 % frazeologizmov, ktoré v rozprávkach uplatnil, patrí aj dnes, po storočí, do živej slovenskej frazeológie. Toto konštatovanie sa rovnako týka slovesných i menných frazeologizmov, ako aj ustálených prirovnaní, príslovní a porekadiel. Hoci zastaraných alebo zastarávajúcich

zvratov je v rozprávkach naozaj málo, dotkneme sa najprv ich, aby sa ukázalo, čo z Dobšinského frazeológie ustúpilo alebo ustupuje.

Medzi zastarávajúce treba rátať v prvom rade také zvraty, v ktorých je istý starší gramatický tvar, staršia predložková väzba, ktorá pod vplyvom súčasného gramatického systému ustúpila alebo ustupuje aj z ustálených zvratov pred podobnou novšou konštrukciou. U Dobšinského napr. čítame:

Kráľovič dal hľadať z dom na dom, ale... (199; strany uvádzame podľa vydania Slovenských rozprávok z r. 1968, ktoré vyšlo vo vydavateľstve Mladé letá) — *Až tu začne sluha svojho pána vždy väčšmi za nosom vodiť...* (129 — dnes bežnejšia podoba: *za nos niekoho viesť*) — *Ale nechal veci len pri starom* (129 — dnes bežnejšie: *po starom*).

Druhú skupinu takýchto zvratov tvoria spojenia, v ktorých sa v porovnaní s dnešným stavom gramatická osobitnosť spája s odlišným lexikálnym obsadením celej jednotky alebo len niektorých častí, prípadne aj s jej odlišnou celkovou stavbou. Napr.:

Dobre, ale to tebe bude na duši, ak zhynieme. (17) — *Keď sa ráno panstvo začalo schádzať, vtedy on už bol za horami, za vodami.* (9) — *...odvalil skalu a po chvíli bol na slobodnom.* (9) — *On si tie tri veci odložil a bol mu svet!* (6) — *A od tých čias mu bol zase svet.* (11) — *A bol jej ešte len potom svet!* (114) — *...iba ma do posmechu uvedie pred svetom.* (41) — *...že veď ona vie, čo sa za jej chrbtom robí, že Šurienka s Atalienkou čertov pácha...* (55) — *To naše dievča je v porozumení s tým sluhom, lebo by to on sám od seba nebol vykonal.* (61) — *Bola to božia kára na celú krajinu.* (160)

Pokiaľ máme hodnotiť uvedené dve skupiny frazeologizmov z hľadiska ich zaradenia do frazeologického systému, vyčleňujú sa spomedzi nich dva typy spojení. Sú tu jednak výrazy, ktoré možno hodnotiť ako varianty aj dnes existujúcich ustálených zvratov *(božia kára — božie dopustenie; za horami, za vodami — za horami, za dolami,* resp. *len za horami),* jednak zasa výrazy, ktoré sa v novšom vývine nahradili podobnými alebo aj synonymnými frazeologizmami: *bol mu (jej, im) zase svet — bolo (bude) mu (jej, im) sveta žiť; do posmechu uviesť pred svetom — na posmech sveta* (pričom sloveso alebo iné slovo, s ktorým sa dnešný výraz spája, nepatrí do frazeologickej jednotky, ale len do jej tzv. zvyčajného kontextu).

Charakteristiku týchto ustupujúcich alebo už celkom zaniknutých frazeologických zvratov treba doplniť ešte o typ, ktorý stojí akoby na prechode medzi nimi a ďalšími, i v dnešnej slovenčine živými a frekventovanými zvratmi. Ide o typ, v ktorom má Dobšinského frazeologizmus o istý komponent viac ako dnešná podoba toho istého zvratu. Napríklad:

... a ten ovos každú noc dáka pliaga zgniavila ... ale tak na psí posmech, že už horšie ani nemohlo byť. (22) — *Bože, bože, veď som ja vyšla na psiu hanbu.* (164) — *Braček, sestrička utekali horami dolami, kde ich dve oči viedli.* (80) — *Sadol na tátoša a pustil sa do sveta len tak naslepo, kde ho dve oči zavedú.* (102) — *Takto odišla a šla, kade ju dve oči viedli.* (110) — *... a šiel, kde ho dve oči viedli.* (127)

Stoja tu proti sebe dvojice: *na psí posmech — na posmech, na psiu hanbu — na hanbu, kam (kde) ho (ju, ich) dve oči zaviedli (viedli) — kam (kde) ho oči viedli (zavedú).* Nazdávame sa, že Dobšinského podoby týchto spojení možno pokladať za starší stav, za predchodcov dnešných zvratov. Možno zároveň predpokladať, že medzi členmi týchto dvojíc sú isté rozdiely v miere frazeologizovanosti spojenia. Výskyt uvedených determinatívnych komponentov *(psí, psiu* a *dve)* možno pokladať za príznak neúplnej frazeologizovanosti rozoberaných frazeologických jednotiek. Tendencia úplne ich frazeologizovať viedla neskôr k vypúšťaniu nadbytočných komponentov v týchto spojeniach a výsledkom sú dnešné úplne frazeologizované slovné spojenia.

Ďalej sa budeme podrobnejšie zaoberať tými frazeologickými jednotkami, ktoré sú v Dobšinského rozprávkach i v dnešnej slovenčine rovnaké alebo aspoň veľmi podobné. Konštatovali sme, že také sú takmer všetky Dobšinského frazeologizmy. Pre šírku problematiky sa dotkneme iba niekoľkých čiastkových otázok.

Osobitnú pozornosť vzbudzuje Dobšinského využívanie variantov frazeologických jednotiek. Ide najmä o morfologické, lexikálne a zmiešané varianty. Výrazné sú medzi nimi predovšetkým lexikálne varianty. V rozprávkach nachádzame nielen najjednoduchšie prípady dvojice variantov tej istej jednotky, ale často celé rady variantov jednej jednotky. Uvedieme aspoň zreteľnejšie prípady.

... a o sestre nikde ani chýru, ani šľaku. (19) — *Prešli roky a o synoch nebolo ani chýru, ani slychu.* (34) — *... o chyžke nebolo ani znaku a o staruškej ani hlásku.* (162) — *Tak dochodil posledný deň, o chlapíčkovi ani slychu, ani vidu a naša Hanka zalamuje rukami.* (166) — *... a predsa ani chýru o nich.* (192) — *... tu nikde o jej bratoch ani chýru, ani šľaku.* (192) — *... a už viac nebolo o ňom chýru ani slychu.* (76)

V porovnaní s dnešným bežným výrazom *ani chýru, ani slychu* (s fakultatívnosťou jedného člena tejto dvojice, častejšie druhého) má Dobšinský aj podoby: *ani slychu, ani vidu; chýru ani slychu; ani chýru, ani šľaku; ani chýru; ani znaku, ani hlásku.* Nachádzame tu teda prípady s lexikálnou variantnosťou, ktorá sa prejavuje na jednom člene dvojice *(chýru, slychu, vidu, šľaku)*, ďalej prípady s vypustením fakultatívneho člena, teda syntaktické varianty, a napokon podobu s pozmeneným obsadením obidvoch zložiek *(ani znaku, ani hlásku)*, teda

spojenie, ktoré možno z dnešného hľadiska hodnotiť už nie ako variant predchádzajúceho frazeologizmu, ale ako frazeologické synonymum.

Hoci pri ďalších frazeologizmoch nenachádzame takúto bohatú variantnosť, treba sa ešte pri niektorých variantoch pristaviť, aby sme si uvedomili, ako ľahko sa — zvyčajne na škodu veci — vytrácajú z jazyka potrebné výrazy a zvraty, a ďalej aby sa ukázalo, ako sa istá podoba frazeologizmu dostáva do rozličných radov variantov. Napríklad:

...často mu prichádzalo na um, ktorá... (157) — *Konečne mu prišlo na rozum, aby tú ustanovil za kráľovnú, ktorá by ho mala najradšej.* (157) — *Jaj, bože, sestro milená, čože ti to prišlo na um!* (132) — *Tej iste to pekné dievča zišlo na um!* (199 — okrem morfologického obmieňania tu nachádzame jednak striedanie mennej zložky spojenia: *rozum — um*, jednak striedanie slovesnej zložky: *zišlo — prišlo*) — *...keby ten nebol pobral nohy na plecia.* (210) — *Ježibaba musela už nohy vziať na plecia.* (112) — *Ako dukáty mal v kapse, vzal nohy na plecia a utekal, ako len vládal.* (10 — lexikálna zmena sprevádzaná v posledných dvoch príkladoch aj zmenou v poradí komponentov) — *...a leteli, kto zná kam.* (34) — *A havran chlapca uchytil a odniesol ho, kto zná kam.* (40 — dnes bežnejšie: *kto vie* i *ktovie*) — *Ale bolo vidno, že je už nič z neho.* (5 — dnes: *nič z neho nebude*)

Dobšinský teda využíva morfologické, syntaktické, no najmä lexikálne varianty frazeologických jednotiek. Ich pomerne bohatý výskyt možno vysvetľovať dvojako: na jednej strane vtedajším stavom vo vývine slovenskej frazeológie, tým, že frazeologizácia ešte vždy nepokročila k jednému alebo jednotnému tvaru frazeologickej jednotky, ale sa uplatňovali rozličné krajové a nárečové podoby tých istých výrazov paralelne vedľa seba, na druhej strane však aj cieľavedomou štylizáciou rozprávkára. Žiada sa ešte dodať, že druhý spôsob obmieňania frazeologizmov, tzv. parafrázovanie, Dobšinský ešte nepozná. Ak sa vyskytnú v jeho rozprávkach spojenia príbuzné s niektorými druhmi parafrázy, ide skôr o mimovoľnú aktualizáciu, resp. aj o stopy staršieho stavu, ako o skutočné parafrázy. Napr.: *...že sa čudoval ako teľa na nové vráta.* (211 — nezvyčajné je spojenie tohto prirovnania so slovesom *čudovať sa*, dnes je bežné prirovnanie *hľadieť, dívať sa ako teľa na nové vráta;* Dobšinského výraz je teda tautologický) — *...ale vraj nebude zo psa slanina — Šurienka bol do toho sprostý ako tĺk.* (54 — nechávame tu bokom prvý frazeologizmus s nevyjadrením fakultatívnej časti *ani z vlka baranina* a všimneme si druhý zvrat: *Šurienka bol do toho sprostý ako tĺk.* Tento výraz treba hodnotiť ako výsledok kontaminácie dvoch frazeologických jednotiek s jedným spoločným komponentom: *byť do niečoho (na niečo) sprostý* a *sprostý ako tĺk.*)

Zhrňujúco možno o využívaní rozličných foriem frazeologickej jednotky v rozprávkach povedať, že autor zreteľne sleduje normatívnu stránku svojho jazyka, použité frazeologizmy viac ustaľuje, akoby ich analyticky aktualizoval (a tým aj rozkladal). Pri všeobecnej rozšírenosti jeho rozprávok nie je tento moment pre celý ďalší vývin slovenskej frazeológie zanedbateľný.

Poslednými dvoma príkladmi sme sa zároveň dostali k ďalšej osobitnej skupine frazeologizmov, k ustáleným prirovnaniam. Dobšinský ich síce neuplatňuje často, ale všetky sú živé aj v dnešnej slovenčine. Využíva najmä prirovnania, v ktorých je zo základnej trojčlennej prirovnávacej schémy ustálená len druhá a tretia zložka. Z formálneho hľadiska sú to najmä prirovnania so slovesom, kým prirovnania s adjektívom v porovnávacom základe sú okrem jedného radu prirovnaní zriedkavé. Prirovnania, v ktorých je ustálená len prirovnávacia a prirovnávaná časť, kým základ prirovnania sa vypúšťa (typ *šaty ako gajdy, deti ako smeti*), sme v skúmaných rozprávkach nenašli. Niekoľko príkladov na vyskytujúce sa ustálené prirovnania:

Ľahol si a spal ako v oleji. (14) — *...a spal akō v masle.* (15) — *Ale on mlčal ako stena.* (15) — *I sám kráľ letel ako na krídlach.* (72) — *Tu priletí kuchár ako bez duše.* (159) — *Milého proroka chovali ako pavúka, pil na to ako dúha.* (205) — *...ale Maruška ostala samotná ako prst.* (161) — *Naša sirota bola dievčatko hodné: krásne ako kvet, dobré ako med, tichučké ako muška a do roboty ako sršeň.* (193).

Podobne ako prirovnania s adjektívom zriedkavé sú aj vetné ustálené prirovnania: *...a on spal už potom, akoby ho bol zarezal, až do bieleho dňa.* (14) — *„Veď je to ona!“ zvolal Nebojsa vytešený, akoby ho bol na koňa posadil.* (17) — *Milá Hanka pri mladom zaťovi uplakaná, smutná sedí, akoby jej boli kury chlieb pojedli.* (164) V prvých dvoch prípadoch tu dal Dobšinský prednosť vetnému variantu ustáleného prirovnania pred nevetným *(akoby ho zarezal — ako zarezaný, akoby ho na koňa posadil — ako na koňa posadený).*

Osobitne spomenieme tieto dve prirovnania: *Ale že sa smrti tak ľahko neúfa, lebo víťazstvo drží ako v hrsti.* (98) — *Jeden kráľ mal tri dcéry, ktoré si varoval ako oči v hlave.* (157) V prvom prípade ide o frazeologizmus, ktorý má v dnešnom jazyku prirovnávaciu, komparatívnu i nekomparatívnu formu *(držať v hrsti — držať ako v hrsti).* Vynára sa teda otázka, či bola komparatívnosť fakultatívnou vlastnosťou tohto zvratu už pred storočím. Jednoznačnú odpoveď nemožno dať, lebo nekomparatívny člen tejto dvojice sme priamo u Dobšinského nenašli. Je tu však podobný výraz: *Ej, keby som ťa dostal do hrsti!* (70) Výskyt takejto podoby naznačuje, že pri rozoberanom výraze mohol existovať aj nekomparatívny výraz. Uvedenú paralelu možno použiť ako nepriamy dôkaz aj preto, že slovesné elementy sú v obidvoch spojeniach *(do*

hrsti, v hrsti) do istej miery premenlivými a lexikálne zameniteľnými zložkami *(dostať, chytiť, lapiť do hrsti — držať, mať v hrsti)*. Druhé uvedené prirovnanie je príznakové svojou formou. Existuje prirovnanie *strážiť, chrániť, varovať (niekoho, niečo) ako oko v hlave.* Dobšinský dáva pod vplyvom príslušného kontextu do plurálu aj mennú zložku spojenia, slovo *oko.* Ostáva však otvorená otázka, či už v jeho čase bolo tak pevne ustálené aj číslo tohto mena v danom prirovnaní, ako je v dnešnom jazyku.

Napokon ešte poznámka o tom, ako Dobšinský zapája frazeologické jednotky do kontextu. Najbežnejším spôsobom je v rozprávkach vetnočlenské uplatnenie frazeologických zvratov. Slová z kontextu zvyčajne rozvíjajú celú frazeologickú jednotku. Napr.: *Musím jej teda svätý pokoj dať.* (163) — *Ale táto štebeta, ako trochu k rozumu prišla, neprestala to jedno opakovať...* (192) Takýchto príkladov je u Dobšinského veľa. Ešte častejšie je však využitie samého frazeologického zvratu bez akéhokoľvek rozvíjania. Zriedkavejším spôsobom je také zapojenie ustáleného výrazu do kontextu, pri ktorom slovo z kontextu nerozvíja celý frazeologizmus, ale len niektorú jeho zložku. V takýchto prípadoch sa v rozličnej miere vyzdvihuje a osamostatňuje význam (doslovný, vlastný) rozvíjanej časti frazeologickej jednotky a tým sa zároveň oslabuje alebo až stráca frazeologický význam celého ustáleného zvratu. Spojenia tohto druhu sú na hranici medzi frazeológiou a voľnými, aktuálnymi syntaktickými spojeniami. Napríklad:

Bol celý vytešený, a keď sa princezná mala tak pekne okolo neho, od radosti ani nevedel... (7) — *Od tých čias boli už celkom svoji a žili šťastlivo.* (40) — *...privalila sa hustá tma, že by ju bezpečne bol mohol krájať.* (66) —*...ale život mi visí len na vlásku...* (86) — *Ona si otca len láskala a objímala a toho svojho milého oka ani nespustila z neho.* (161)

Ako vidieť, Dobšinský rozmanito začleňoval frazeologické jednotky do kontextu. Nachádzame u neho všetky spôsoby, od prostého citovania až po aktualizujúce rozvíjanie jednotlivých komponentov frazeologizmu, ktorým sa niekedy zasahuje aj do významovej platnosti samej frazeologickej jednotky. Ako sa na jednej strane rozvíjaním niektoré zložky vyzdvihujú, a tým čiastočne osamostatňujú a vyčleňujú z frazeologizmu, na druhej strane sa z frazeologizmov vypúšťa slovo, ktoré sa vyskytlo v predchádzajúcom kontexte: *Keď prišiel už do rokov a k rozumu...* (163 — vplyv aktuálneho členenia na výstavbu danej jednotky).

P. Dobšinský využíval frazeológiu vo svojich rozprávkach nielen bohato, ale aj veľmi pestro. Ako sa v početných príkladoch ukázalo, uplatňuje v nich len našu ľudovú frazeológiu. Ak sme konštatovali, že v jej využívaní nachádzame zreteľnú snahu po normatívnosti, mô-

žeme z toho usudzovať, že Dobšinský tým vlastne cieľavedome pretváral bohatstvo ľudovej frazeológie na základ slovenskej spisovnej frazeológie. Mnohostrannosť i rôznorodosť tvarového aj funkčného uplatnenia frazeologických jednotiek v jeho rozprávkach naznačuje bohatstvo možností ich využívania, a tým vlastne tiež podporuje normotvorný zámer autora.

Slovo chlm v slovenských zemepisných názvoch

MILAN MAJTÁN

Slovo *chlm* má celoslovanský charakter, ale v slovenskej slovnej zásobe patrí medzi slová, ktoré sú celkom na jej okraji. Slovník slovenského jazyka (I, A—K, s. 560) uvádza síce slovo *chlm* aj demin. *chlmec* s významom „kopec, vŕšok", ale najmä staršie doklady poukazujú aj na význam „vrchol". Jednoznačne to dosviedčajú napr. kontexty z diel Zechentera-Laskomerského *(v pozadí tej kotliny vypína sa c h l m Ďumbiera),* Janka Jesenského *(srieň mesačného svetla... sa redikal ku c h l u m u pahorkov* alebo *tu dolu trblietavé plamy... sa blysnú v lampách večerných, až z c h l u m u vŕškov dolu skáču),* Jonáša Záborského *(Po premožení týchto prekážok mali hrdinovia prístup na Rvačár voľný. Okolo poludnia dodriapali sa c h l m u.)* a ďalšie. (Doklady sú z kartotéky Slovníka slovenského jazyka.)

V slovenských zemepisných názvoch sa slovo *chlm* nevyskytuje často, máme naň dovedna iba do 30 dokladov. Prvotné sú názvy, ktoré majú svojím pôvodným apelatívnym významom „vŕšok" bezprostredný súvis s pomenovanými objektmi, t. j. názvy fyzickozemepisných objektov *Chlm* z obcí Brehy a Rudno nad Hronom (okr. Žiar nad Hronom), Devičie, Drienovo, Horný Tisovník, Lešť (okr. Zvolen), *Chln* z obce Necpaly (okr. Martin), *Chom* z obce Chlmec (okr. Humenné), *Dolný Chom, Horný Chom* z Ihráča (okr. Žiar nad Hronom), *Chúm* z Nolčova (okr. Martin), *Chúmy* z Bošácej (okr. Trenčín), *Chumiec* zo Strečna (okr. Žilina), *Chumce* z Považského Chlmca (dnes súčasť Žiliny), *Heľmec* (podľa potoka?) z obcí Egreš, Novosad a Zemplínska Teplica (okr. Trebišov), *Chlmok* z Uňatína (okr. Zvolen), *Chlmky* z obce Hrboltová (okr. Liptovský Mikuláš), *Chlnok* z obcí Kosorín, Lutila (okr. Žiar nad Hronom), Horná Ves, Oslany, Radobica (okr. Prievidza), Pažiť (okr. Topoľčany), *Predné chlnky, Vrchné chlnky* z obce Radobica (okr. Prievidza), *Chomok* z Jastrabej (okr. Žiar nad Hronom), *Chlmeček* z Dulíc

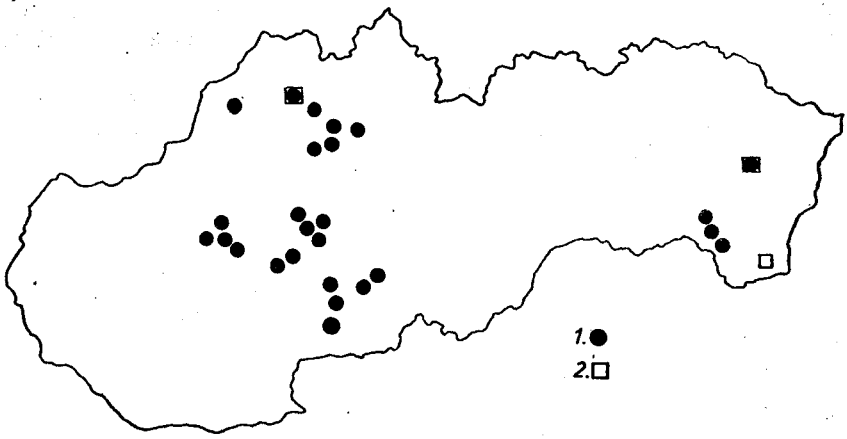

Slovo *chlm* v slovenských zemepisných názvoch: 1. názvy častí chotára, 2. názvy obcí.

(okr. Martin). Sekundárne sú jednak predložkové chotárne názvy *Pod Chlnkom* z obce Pažiť (okr. Topoľčany), *Pod Chomkom, Za Chomkom* z Jastrabej (okr. Žiar nad Hronom), *Pod Chumkom* z Púchova (okr. Považská Bystrica), jednak názvy obcí *Chlmec* (nár. *Chomec?* — okr. Humenné), *Kráľovský Chlmec* (okr. Trebišov) a *Považský Chlmec* (nár. *Chumec* — dnes súčasť Žiliny) a názov potoka *Chlmec* (nár. *Heľmec*), ktorý pramení pod Okrúhlym vrchom v Slanskom pohorí a je pravým prítokom Trnávky v povodí Ondavy.

V zemepisných názvoch sú doložené hláskové varianty *chlm-, chln-, chom-, chum-, heľm-* a deriváty s príponami *-ec/-iec, -ok/-ek, -ček:*

chlm-, *chln-*, *chom-*, *chum-*, *heľm-* — *-ec/-iec*, *-ok/-ek*, *-ček*

Zo schémy vidieť, že slovo *chlm* bolo v minulosti ako apelatívum s významom „vŕšok" oveľa hlbšie začlenené do slovnej zásoby slovenčiny ako dnes. Texty z konca minulého storočia a aj zo začiatku tohto storočia, dokladajúce význam „vrchol vŕška, vrchu", pravdepodobne naznačujú strácanie pôvodného apelatívneho významu slova *chlm* zo živej reči. Nedostatok dokladov v kartotéke nárečového slovníka je toho výrazným dokladom.

ROZLIČNOSTI

O jazykovej stránke návodu na používanie superfiltu

Okolo superfiltu, zdravotnej cigaretovej špičky, ktorá poskytuje toho času najúčinnejšiu ochranu proti škodlivým účinkom fajčenia (odfiltrováva až 80 % škodlivých dechtových látok bez zmeny príchuti a vône tabakového dymu), sa v poslednom čase rozvírila vlna reklamy. Mnoho bolo takých fajčiarov, ktorí sa rozhodli „chrániť svoje zdravie". A iste bolo mnoho aj tých, ktorí sa pozastavili nad úrovňou slovenčiny v texte návodu na používanie.

Ťažko povedať, či tu ide o neznalosť o nedbanlivosť, prípadne o jedno i druhé zároveň. Posúďte sami: *Návod k použitiu.* Toto frekventované spojenie má vždy mať podobu: *Návod na použitie.*

Druhý odsek návodu je doslova nabitý štylistickými, lexikálnymi aj pravopisnými nedostatkami: *Na základe aerodynamických principov sa tabákový dym vo špičke viackrát zrýchluje, dostáva sa so styku s náraznikami a nakonec sa škodlivé dechtové produkty, pomocou chladenia dymu, nechajú vyzrážať a zbierajú sa v kovovej vložke, nachádzajúcej sa vo vnútri špičky.*

O nič lepšie to nevyzerá s jazykovou úrovňou tohto návodu ani ďalej. Kvôli prehľadnosti poukážeme aspoň na niektoré chyby v štylizácii, vo výbere slov a proti gramatickej a pravopisnej norme.

Citovaný odsek by bolo potrebné preštylizovať celý. Frekvencia záporných viet v návodoch nie je vysoká. Ak sa vyskytujú, potom najmä v pokynoch týkajúcich sa prevencie, napr. *Na čistenie vývrtu špendlík nepoužívajm, lebo sa tým vývrt rozšíri* (úryvok z toho istého návodu aj s chybami).

V niektorých štylizáciách až priveľmi badať vplyv reklamného aspektu *(bezpríkladná účinnosť zdravotnej špičky, presvedčíme sa o jej vynikajúcom účinku, zdravotná špička sa stane temer nenahraditeľnou* a pod.). S tým sa síce možno stretnúť aj v iných návodoch, no z hľadiska funkčnosti takého textu, ako je návod, sa nedá s uvedeným postupom jednoznačne súhlasiť. Reklama a návod sú dva rozdielne prístupy k spotrebiteľovi. To má nájsť svoj odraz aj v použitých vyjadrovacích prostriedkoch.

Ani s výberom slov a slovných spojení vôbec tu nie je všetko v poriadku: *dechtové produkty nechajú sa vyzrážať* (nam. *usádzajú sa v kovovej vložke), preplákneme pod kohútkom (pod kohútikom* alebo radšej *v tečúcej vode), behom jednoho, až dvoch týždňov (počas jedného*

až ...), stojí nám k dispozícii náhradná (máme k dispozícii, poruke, naporúdzi, napohotove) a i.

V texte sa viac ráz nevhodne použili predložky: *návod k použitiu, privykneme k používaniu (na používanie), vo vnútri špičky (vnútri špičky), vo špičke (v špičke).*

Značné množstvo gramatických, hláskoslovných a pravopisných chýb v návode iba potvrdzujeme náš dojem o nedbajstve jeho pôvodcov. Napr.: *k použitíu, principov, tabákový, zrýchluje, nárazníkami, zpravidla, pichačik, niekoľkymi ťahami, pol deci litra, potrasieme nim, chvílku, vyčistme, špendlik* a pod.

Bez komentára ponechávame sadzačovu a korektorovu povrchnosť *(lekpavého dechtu, celkompri vykneme, vyvrt, nepoužívajm).*

Čo na záver? Opäť je medzi nami jeden provokujúci prípad, ktorý ukazuje ľahostajnosť a neúctu k spisovnému jazyku i k jeho používateľom.

V. Obert

SPRÁVY A POSUDKY

Monografia o doplnku

Ján Kačala, Doplnok v slovenčine. Vydavateľstvo SAV, Bratislava 1971; 277 strán, ruské a nemecké resumé, cena 28,— Kčs.

Keď počujeme spomínať doplnok, starším z nás mimovoľne zaznejú v pamäti vety *Chlapec chodí bosý* a *Dievčence tancovali bosé.* To boli, ako vieme, názorné školské vety ukazujúce žiakom, ba i študentom, doplnok — vetný člen, pozoruhodný tým, že bližšie určuje (rozvíja) obidva základné vetné členy, podmet aj prísudok. Touto úvodnou poznámkou chceme naznačiť, že v našej staršej škole sa upozorňovalo takmer iba na podmetový doplnok a nájsť v živom texte tento osobitný vetný člen nebolo podľa ukážkových viet ľahké.

Výskum gramatickej sústavy spisovnej slovenčiny a v nej skladby (syntaxe) opretý o materiál z konkrétnych jazykových prejavov urobil aj v tomto okruhu významné kroky. Dokumentom organického rastu slovenskej jazykovednej teórie je aj monografia Jána Kačalu, pracovníka Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV, *Doplnok v slovenčine.* Vyšla v druhej polovici r. 1971 a zaraďuje sa medzi prípravné práce na plánovanom kolektívnom diele Syntax slovenského jazyka, ktoré by sa malo stať paralelou Morfológie slovenského jazyka (SAV 1966).

Po predhovore naznačujúcom vznik a zaradenie uverejňovanej práce monografia sa člení na päť kapitol.

V úvodnej kapitole (asi 50 strán) autor podáva a kriticky komentuje hlavné výsledky doterajšej domácej — slovenskej a českej —, ale i zahraničnej, naj-

mä ruskej a poľskej teórie o doplnku a nepriamo naznačuje závery vlastného výskumu, svoje riešenie problému. Tu sa čitateľ dozvedá, že v staršej jazykovednej teórii nechýbali ani hlasy, ktoré nepokladali za vecne odôvodnené uznávať doplnok za osobitný vetný člen. (Takýto náhľad kde-tu pretrváva podnes.)

V kapitole *Doplnok v gramatickej a sémantickej stavbe vety* (s. 54—149) podáva J. Kačala ucelenú vlastnú teóriu doplnku ako vetného člena. Definuje ho takto: „Doplnok je vetný člen, ktorý sa vzťahuje dvoma rozličnými vzťahmi na dva vetné členy zároveň, a to na podmet a prísudok alebo na predmet a prísudok (vetný základ). Doplnok je neplnohodnotný, resp. druhotný prísudok." — Vzťah medzi podmetom alebo predmetom vety a doplnkom charakterizuje autor ako nepravú, resp. neplnohodnotnú predikáciu čiže polopredikáciu (nepravý vetotvorný vzťah) a vzťah medzi prísudkom (v jednočlennej vete medzi vetným základom) a doplnkom ako nepravé priradenie (koordináciu). Pritom nepravá predikácia medzi podmetom alebo predmetom a doplnkom je v tom, že význam doplnku platí o nadradenom vetnom člene (podmete alebo predmete) v tom čase a spôsobe (v tom časovom a spôsobovom rámci), ktorý svojimi gramatickými kategóriami času a spôsobu vyjadruje (a sprostredkuje) prísudkové sloveso. (Napr. *Katrena chodila uplakaná* — doplnok *uplakaná* sa viaže na podmet *Katrena* súčasne s prísudkom *chodila.)*

Na základe tohto dvojitého vzťahu doplnok tvorí so svojím nositeľom (podmetom alebo predmetom) a prísudkom (vetným základom) trojčlenný sklad (syntagmu). J. Kačala pritom priliehavo uplatňuje a rozvíja pojem lexikálnogramatickej kategórie slovesnej intencie a ňou danej intenčnej štruktúry vo vete (podmet — sloveso v predikáte — predmet). Upozorňuje, že doplnok sa len vzťahuje na členy intenčnej štruktúry, no nie je jej členom (s výnimkou kvantitatívneho doplnku); rozborom dokladového materiálu ukazuje, že sémantické a gramatické kvality slovesa utvárajú podmienky na uplatnenie doplnku ako nezáväzného (fakultatívneho) člena vetnej konštrukcie. Doplnok môže totiž stáť len vo vetách s plnovýznamovým slovesom v predikáte (alebo vetnom základe).

Pomocou transformácií (formálnych variantov) viet s doplnkom autor dokazuje odlišnosť doplnku v porovnaní s rozvíjacími vetnými členmi, najmä s prívlastkom. Uzaviera, že doplnok nie je ani základným, ani rozvíjacím vetným členom.

Potom sa preberajú výrazové prostriedky ako lexikálna a tvarová základňa na vyjadrovanie doplnku. Autor ich delí na primárne a sekundárne; ukazuje rozdiely medzi vyjadrením podmetového a predmetového doplnku; napr. prechodník slúži na vyjadrenie podmetového doplnku, naproti tomu neurčitok na vyjadrenie predmetového doplnku. *(Zamlčali sa i sedeli dlho bez slova, hľadiac oblokom do záhrady; Naraz len zazriem v modrých výšavách krúžiť dravca.)*

V tretej kapitole nazvanej *Podmetový doplnok* sa ukazujú rozdiely vo vyjadrovaní doplnku aj podľa toho, či podmetom je osoba alebo neosoba. Na základe dokladového materiálu zo všetkých jazykových štýlov sa konštatuje, že najfrekventovanejším spôsobom na vyjadrenie doplnku je trpné príčastie. To, ako hovorí autor, „svojím stavovým významom a morfologickou výstavbou veľmi dobre vyhovuje na vyjadrovanie doplnku" (156). Naproti tomu činné

príčastie prítomné je v úlohe doplnku málo frekventované (bežnejšie je ako súčasť viacnásobného doplnku). Ako nezhodný doplnok sa pri podmete uplatňuje prechodník. Doplnok vyjadrovaný sekundárnymi výrazovými prostriedkami sa svojou realizáciou stretá s príslovkovým určením, no treba ho podľa významu od neho odlišovať. (To treba mať na zreteli aj v školskej praxi; napr.: *Našli ho s rozštiepenou lebkou* — vyznačený predložkový výraz je doplnok; *Našli ho za stodolou* — vyznačený výraz je príslovkové určenie.)

Obsahom štvrtej kapitoly je predmetový doplnok. V nej sa primerané miesto venuje vetám s posesívnou (privlastňovacou) sponou *mať* (= *byť vo vlastníctve dakoho/dačoho)*, napr. *Ranu mal zacelenú.* Keď na takéto prípady doplnku aplikujeme tézu vyslovenú v závere monografie o centre a periférii istého skladobného prvku, ukazuje sa nám, že tieto príklady patria už do periférie a tou sa doplnok vôbec (teda nielen predmetový) stretá s mennou časťou prísudku. Sloveso *mať* v takýchto prípadoch nie je plnovýznamovým alebo, dá sa povedať, patrí na okraj (periférium) plnovýznamovosti.

V tejto časti svojej monografie venuje J. Kačala veľa pozornosti typom predmetu, pri ktorom sa môže uplatniť doplnok, a napokon preberá osobitné prípady predmetového doplnku, a to doplnok v replike a pri viacnásobnom predmete.

V závere monografie (piata kapitola) autor zhŕňa výsledky svojho výskumu. Znova tu zdôrazňuje, že doplnok sa viaže na dva členy intenčnej štruktúry, pritom je fakultatívnym (nie nevyhnutným) členom vetnej konštrukcie. O mieste doplnku (slovosled) vo vete sa konštatuje, že síce nemá v nej pevné miesto, no i tak je preň charakteristické koncové postavenie.

Monografia *Doplnok v slovenčine* nie je len záväžným príspevkom do slovenskej jazykovednej teórie, ale i hodnotným rozvitím teórie o doplnku všeobecne (najmä v slovanských jazykoch). Okrem toho treba vyzdvihnúť, že je napísaná veľmi starostlivo s uplatnením triezveho odborného štýlu. Nazdávame sa, že slovenská jazykoveda pri ďalšom rozvíjaní problematiky doplnku by mala pokračovať dvoma smermi, a to 1. usilovať sa o ďalšie prehĺbenie výskumu hranice medzi menným prísudkom a doplnkom (vo vetách s posesívnou sponou) a ďalej domýšľať naznačenú problematiku kvantitatívneho doplnku s prizeraním na význam príslušného slovesa v predikáte, 2. po dôkladnom výskume polovetných konštrukcií určiť v ich rámci osobitné postavenie doplnku. Už teraz, a to i na základe uzáverov z monografie, možno doplnok pokladať za osobitný rozvíjací člen.

Štúdium recenzovanej monografie môže byť aj pre našich učiteľov a budúcich učiteľov slovenského jazyka dobrým základom na prehĺbenie poznatkov o doplnku. Ján Kačala osnoval výskum doplnku na bohatom a štylisticky všestrannom dokladovom materiáli (pozoruhodné je hádam až priširoké využitie dokladov z jazykovednej literatúry), a tak i školská syntax môže z jeho diela načierať plnou mierou. Vraciame sa touto záverečnou poznámkou k náznaku v úvode. Cez monografiu o doplnku dostanú na hodinách skladby miesto príklady zo skutočných živých textov. Školská prax v rámci gramatického vyučovania sa ani v tomto okruhu nebude už musieť kostnato opierať o mumifikované príklady typu *Chlapec chodí bosý.*

G. Horák

SPYTOVALI STE SA

Hotel — (z) hotela, motel — (z) motela, flotel — (z) flotela. — R. M. z Bratislavy: „Slovo *hotel* má podľa 1. zväzku Slovníka slovenského jazyka druhý pád jednotného čísla *hotela.* Prečo potom slovo *motel,* pri ktorom jasne pociťujeme blízkosť so slovom *hotel,* má v 6. zväzku toho istého slovníka druhý pád na *-u, motelu?*"

Otázka je oprávnená, ale skôr ako veci uvedieme na pravú mieru, treba pripomenúť, že Slovník slovenského jazyka je príručka do veľkej miery informatívna a menej normatívna. Záväzná je podoba, ktorú uvádzajú Pravidlá slovenského pravopisu. A naozaj, slovo *hotel,* ktoré ešte v Czamblovej Rukoväti spisovnej reči slovenskej nebolo, sa v prvom vydaní Pravidiel slovenského pravopisu z r. 1931 zaznačuje s genitívnou podobou *-a: hotela.* Táto podoba zostáva bez zmien aj vo všetkých ďalších vydaniach. Ako vieme, v praxi ani niet odchýlok od tejto podoby.

Slovo *motel* ako pomenovanie nového typu turistickej ubikácie pre turistov s motorovými vozidlami zaznamenal už Slovník cudzích slov od O. Petra — S. Šalinga — M. Šalingovej (vyšiel v Slovenskom pedagogickom nakladateľstve v roku 1966), a to s náležitou genitívnou podobou *motela* zaiste aj preto, že sa týmto pomenovaním poukazuje na súvis so slovami *motor* a *hotel.* Naproti tomu v Doplnkoch Slovníka slovenského jazyka (6. zväzok z r. 1968) sa uvádza genitív *motelu,* hoci v materiáli zozbieranom v JÚĽŠ SAV je doklad na *-a.* Genitívnu podobu na *-u* možno vysvetliť tým, že sa výraz *motel* chápe ako cudzie slovo a pri tých je tendencia, aj keď označujú konkrétnu jednotlivinu, tvoriť genitív príponou *-u.* (O tom porovnaj v štúdii J. Oravca Rozhraničenie prípon *-a/-u* v genitíve sg. vzoru *dub.* Slovenská reč, *35,* 1970, s. 161—169, najmä s. 168.)

Ale ak posudzujeme nové pomenovanie *motel* v súvislosti so všeobecne známym slovom *hotel* — a naozaj si slovo *motel* takto asociujeme —, ukazuje sa potrebné tvoriť aj genitív podľa slova *hotel,* teda: *do hotela — do motela, z hotela — z motela; budova hotela — budova motela.*

V tejto súvislosti nám prichodí upozorniť ešte na ďalšie podobné pomenovania. Už citovaný Slovník cudzích slov uvádza na s. 175 aj názov anglického pôvodu *botel* s významom „vyhradená časť prístavu (obyčajne v rekreačných oblastiach) pre športové člny (na ich údržbu a úschovu) a s reštauráciami", ale s neorganickým genitívom na *-u.* Celkom čerstvým neologizmom je pomenovanie *flotel* ako názov plávajúceho turistického hotela. Začiatočná časť tohto skratkového pomenovania poukazuje na slovo *flota* (súhrn, skupina lodí, loďstvo), kým druhá časť slova zasa pripomína *hotel.* Aj pri tomto slove sme v našej tlači našli neorganický genitív *flotelu (rozmýšľať nad realizovaním vykurovaného flotelu)* namiesto správneho *flotela.* Napokon sem patrí aj názov pre hotel na kolesách, teda *rotel.* (Informatívnu poznámku o význame slov *motel, hotel, rotel* priniesla Kultúra slova už v 1. roč. na s. 53—54.)

Odpoveď nášmu pisateľovi môžeme teda zhrnúť takto: Analogicky podľa ustálenej podoby *(z) hotela* pokladáme v slovenčine aj pri neologizmoch *bo-*

tel, flotel, motel, rotel za náležitý genitív na *-a: z botela, flotela, motela, rotela.* Pritom v lokáli sú správne podoby s príponou *-i: v hoteli — v boteli — vo floteli — v moteli — v roteli.*

M. Marsinová

Hrať systémom Stanleyho cupu, nie Stanley cupu. — M. I. z Bratislavy: „Zo športovej rubriky Pravdy zo 16. mája 1972 som si vypísal túto vetu: Začne *sa 6. októbra a bude sa hrať ako v lanskom ročníku štvorkolove a na záver sa štyri najlepšie mužstvá stretnú systémom Stanley cupu o majstra.* Ako sa vyslovuje slovo *cup,* a čo značí?"

Podstatné meno *cup* (vyslovujeme *kap)* je anglického pôvodu a v športovej terminológii sa ním pomenúva 1. športová trofej, pohár a 2. súťaž o túto trofej. Podstatné meno *cup* sa v spisovnej slovenčine skloňuje podľa vzoru *dub.* Okrem výslovnosti slova *cup* chceme však upozorniť aj na chybu, ktorá je v spojení *(hrať) systémom Stanley cupu.*

V spisovnej slovenčine sa totiž skloňujú aj podstatné mená typu *Harry, Stanley, Goethe, Verdi* a pod. Mužské životné podstatné mená cudzieho pôvodu, ktoré sa v písme končia na samohláskové písmená a vyslovujú sa (v slovenskej výslovnosti) s prednými samohláskami *i, í, e, é, ä,* majú osobitné skloňovanie (pozri Morfológia slovenského jazyka, 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966, s. 124). Skloňujú sa podľa vzoru *kuli: (od) kuliho, (ku) kulimu, (pre) kuliho, (o) kulim, (s) kulim.* V pluráli sa podstatné mená vzoru *kuli* skloňujú takto: *kuliovia, (od) kuliov, (ku) kuliom, (pre) kuliov, (o) kulioch, (s) kuliami.*

Do tohto skloňovacieho typu patria aj niektoré cudzie podstatné mená, ale najmä osobné mená (vlastné), napr.: *mufti, dandy, kádi, grizly, pony, abbé, Yankee, Curie, Verdi, Rossini, Machiavelli, Goethe, Dante, Attlee, Setälä, Giovani, Charlie, Bombi, Bandy* (Morfológia slovenského jazyka, s. 124).

Podľa vzoru *kuli* sa v spisovnej slovenčine skloňuje aj vlastné meno *Stanley* (vyslovuje sa so slabikou *-li* na konci), a to aj v spojení *Stanley cup: (od) Stanleyho cupu...* V spisovnej slovenčine hovoríme o systéme *Stanleyho cupu, hrať (stretnúť sa) systémom Stanleyho cupu.* Pravdaže, ani v tejto súvislosti netreba obchádzať všeobecne zrozumiteľné slovo *pohár,* t. j. vyjadrenia *Stanleyho pohár, hrať systémom Stanleyho pohára.* Napokon poznamenávame, že v našom časopise sme už uverejnili poznámku o skloňovaní mien typu *Stanley* (KS, *6,* 1972, s. 125—126).

J. Jacko

Oprava: Prosíme čitateľov, aby si v 10. čísle minulého ročníka na s. 361 doplnili meno autora článku — autorom je L. Dvonč —, a na s. 374 za 11. riadok zhora text: Skvorcov L. I., Práce o kultúre ruského jazyka... 323. Autorom sa ospravedlňujeme.

Redakcia

KULTÚRA SLOVA, časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu. Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV. Ročník 7, 1973, číslo 1. Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. Grafická úprava Oto Takáč. Technická redaktorka Marta Paráková. Vychádza desaťkrát ročne. Ročné predplatné Kčs 30,—, jednotlivé čísla Kčs 3,—. Rozširuje Poštová novinová služba. Objednávky a predplatné prijíma PNS — ústredná expedícia tlače, administrácia odbornej tlače, Bratislava, Gottwaldovo nám. 48. Možno objednať aj na každom poštovom úrade alebo u doručovateľa. Objednávky zo zahraničia vybavuje PNS — ústredná expedícia tlače, Bratislava, Gottwaldovo nám. 48/VII. Vytlačili TSNP, závod Ružomberok. Povolené výmerom SÚTI 7/11

Distributed in the Socialist countries by SLOVART Ltd., Leningradská 11, Bratislava, Czechoslovakia. Distributed in West Germany and West Berlin by KUBON UND SAGNER, D-8000 München 34, Postfach 68, Bundesrepublik Deutschland. For all other countries, distribution rights are held by JOHN BENJAMINS, N. V., Periodical Trade, 54 Warmoesstraat, Amsterdam, Netherlands.

© by Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1973.

Cena Kčs 3,—